

Aberystwyth University

Llawlyfr Hen Gymraeg

Falileyev, Alexander; Rodway, Simon

Publication date:
2016

Citation for published version (APA):

Falileyev, A., & Rodway, S. (Gol.) (2016). *Llawlyfr Hen Gymraeg*. Coleg Cymraeg Cenedlaethol.

Document License

Aneglur 1

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the Aberystwyth Research Portal (the Institutional Repository) are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the Aberystwyth Research Portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the Aberystwyth Research Portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

tel: +44 1970 62 2400
email: is@aber.ac.uk

CYFRES LLAWLYFRAU ABERYSTWYTH

Llawlyfr Hen Gymraeg

Alexander Falileyev

Golygydd y gyfres: Simon Rodway

Coleg
Cymraeg
Cenedlaethol

CYFRES LLAWLYFRAU ABERYSTWYTH

ALEXANDER FALILEYEV

Llawlyfr Hen Gymraeg

GOLYGYDD Y GYFRES:
SIMON RODWAY

Cyhoeddwyd yr e-lyfr hwn gyntaf yn 2016 gan
Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, Y Llwyfan, Heol y Coleg, Caerfyrddin, SA31 3WQ
www.colegcymraeg.ac.uk

Rhif Llyfr Rhyngwladol (iPDF): 978-1-9106995-8-4

© © Hawlfraint Alexander Falileyev

Mae hawlfraint ar gynnwys yr e-lyfr hwn ac mae'n anghyfreithlon atgynhyrchu unrhyw ran ohono heb gytundeb ysgrifenedig y cyhoeddwr ymlaen llaw.

Dylunio a chysodi: Neil Angove Cyf.

Llawlyfr Hen Gymraeg: Cynnwys

BYRFODDAU	iv
RHAGAIR	v
I : RHAGYMDRODD I'R TESTUNAU HEN GYMRAEG	1
Nawfed ganrif	1
10 ^{FED} Ganrif	2
11 ^{EG} Ganrif	4
12 ^{FED} Ganrif	4
Hen Gymraeg Mewn Testunau Mewn Ieithoedd Eraill	5
II : BRASLUN O RAMADEG HEN GYMRAEG	7
Yr Orgraff	7
Y Fannod	10
Yr Enw	10
Yr Ansoddair	11
Y Rhagenwau	12
Y Rhifolion	14
Y Ferf	15
Adferfau	19
Rhediadau Arddodiaid	20
Nodyn Ar Gystrawen	20
III : DETHOLION	21
1. Casgliad O Losau	21
2. Mesurau A Phwysau	22
3. Cofnod Surexit (Chad 2)	22
4. Dernyn Y Computus	23
5. Juvencus 3	24
6. Juvencus 9	25
7. Ffon Fagl Padarn Sant	28
IV : GEIRFA	31

Byrfoddau

B: *Bwletin y Bwrdd Gwybodau Celtaidd*.

CMCS: *Cambridge (yn ddiweddarach Cambrian) Medieval Celtic Studies*.

DGVB: L. Fleuriot, *Dictionnaire des gloses en vieux Breton* (Paris, 1964).

ÉC: *Études Celtiques*.

EGOW: A. Falileyev, *Etymological Glossary of Old Welsh* (Tübingen, 2000).

GCC: D. S. Evans, *Gramadeg Cymraeg Canol* (Caerdydd, 1951).

GPC: *Geiriadur Prifysgol Cymru* (Caerdydd, 1950–2002); ail olygiad (Caerdydd, 2003–) [ar gael ar y We: <http://www.geiriadur.ac.uk>].

LHEB: K. H. Jackson, *Language and History in Early Britain* (Caeredin, 1953).

LVG: A. Falileyev, *Le vieux-Gallois*, fersiwn Ffrangeg mewn cydweithrediad â Hildegard L. C. Tristram ac Yves le Berre (Potsdam, 2008) [ar gael ar y We: http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2008/1976/pdf/falileyev_2008_09_12.pdf].

OB: P. Schrijver, 'Old British' yn *Brythonic Celtic – Britannisches Keltisch: From Medieval British to Modern Breton*, gol. E. Ternes (Bremen, 2011), tt. 1–84.

ZCP: *Zeitschrift für celtische Philologie*.

Rhagair

Hen Gymraegyw'r enw ar iaith testunau Cymraeg o'r nawfed ganrif hyd ganol y ddeuddegfed ganrif, sef y corff cynharaf o destunau hysbys yn yr iaith. Ceir dynaid o destunau (y rhan fwyaf ohonynt yn losau) mewn Cernyweg a Llydaweg o tua'r un cyfnod. Mae'r tair iaith hyn yn debyg iawn i'w gilydd yn y cyfnod hwn, ac mae'n bosibl na fyddai'r siaradwyr yn meddwl amdanynt fel ieithoedd ar wahân. Tua diwedd y ddeuddegfed ganrif, nododd Gerallt Gymro: 'Defnyddia Cernyw a Llydaw iaith sydd bron yn hollol debyg; iaith sydd, beth bynnag, oherwydd ei tharddiad cytras yn ddealladwy i'r Cymry mewn llawer, onid pob peth.'¹ Yn ddiweddar, mae'r Athro Peter Schrijver wedi trafod ffonoleg, morffoleg, a gramadeg y tair gyda'i gilydd (*OB*). Ac eithrio enwau personol ac enwau lleoedd ac ambell air arall mewn testunau Lladin, nid oes gennym gofnod o'r Frythoneg, mamiaith y tair iaith. Yr unig eithriadau posibl yw cwpl o destunau ar fetel mewn iaith Geltaidd o Gaerfaddon yng nghyfnod y Rhufeiniaid: yng ngoleuni natur cosmopolitanaidd Caerfaddon ar y pryd, fodd bynnag, ni ddylid anwybyddu y posibilïad mai mewn iaith Geltaidd o'r Cyfandir yr ysgrifennwyd y testunau hyn.²

Bu diddordeb mawr mewn Hen Gymraeg ers oesoedd.³ Ceir ymdriniaeth lawn yn *LVG*.⁴ Canlyniad *EGOW* oedd *LVG*. Mae *EGOW* yn cynnwys holl eiriau hysbys Hen Gymraeg gan drafod eu geirdarddiad.⁵ Mae'r gwaith presennol yn cyflwyno braslun talfyredig a diweddaedig o ffonoleg a gramadeg Hen Gymraeg, wedi'i seilio ar *LVG*. Nid ystyrir y deunydd o'r cyfnod Hen Gymraeg a geir mewn llawysgrifau diweddarach (yn arbennig *hengerdd*),⁶ a hynny oherwydd bod copi'wyr diweddarach wedi newid yr iaith mewn mannau.

Gwnaethpwyd y gwaith gyda chymorth ariannol oddi wrth y Coleg Cymraeg Cenedlaethol, ac rwyf yn ddiolchgar i'r Coleg, ac i Dr Simon Rodway, Golygydd y Gyfres, am eu cefnogaeth. Rwyf hefyd yn ddiolchgar i'r Athro Paul Russell ac i Dr Bleddyn O. Huws am ddarllen drafftiau a chynnig gwelliannau. Myfi biau unrhyw wallau a erys.

1 *Gerallt Gymro: Hanes y Daith trwy Gymru/Disgrifiad o Gymru*, cyf. Thomas Jones (Caerdydd, 1938), t. 176.

2 Ar y testunau hyn, gw. A. Mullen, 'Evidence for Written Celtic from Roman Britain: A Linguistic Analysis of *Tabellae Sulis* 14 and 18', *Studia Celtica*, 41 (2007), 31–45, gyda llyfryddiaeth.

3 Gw. B. F. Roberts, 'Edward Lhuyd a Darganfod Hen Gymraeg' yn J. F. Eska, R. G. Gruffydd ac N. Jacobs (goln) *Hispano-Gallo-Brittonica. Essays in honour of Professor D. Ellis Evans on the occasion of his sixty-fifth birthday* (Caerdydd, 1995), tt. 151–65; idem, 'Translating Old Welsh: the First Attempts', *ZCP*, 49–50 (1997), 760–77; P. Russell, 'Grilling in Calcutta: Whitley Stokes, Henry Bradshaw and Old Welsh in Cambridge' yn *The Tripartite Life of Whitley Stokes (1830–1909)*, gol. E. Boyle a P. Russell (Dulyn, 2011), tt. 44–60.

4 Gw. hefyd yr adolygiad arni gan O. Padel (*ZCP*, 57 (2009–2010), 206–11).

5 Gweler hefyd yr adolygiadau arno gan S. Zimmer (*Journal of Indo-European Studies*, 29 (2001), 227–29), P.-Y. Lambert (*ÉC*, 35 (2003), 369–72), S. Ziegler (*Kratylos* 48 (2003), 230–32) a T. Arwyn Watkins (*ZCP*, 54 (2004), 271–74).

6 Mae'n bosibl bod peth o'r corff hwn o ganu (e.e. *Canu Taliesin a Chanu Aneirin*) yn rhagddyddio'r testunau Hen Gymraeg mewn llawysgrifau o'r nawfed ganrif ymlaen, ond mae hyn yn ddadleuol o hyd. Gw. y cyfeiriadau yn S. Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature: Evidence from the Verbal System* (Aberystwyth, 2013), tt. 13–16.

I : Rhagymadrodd i'r Testunau Hen Gymraeg

NAWFED GANRIF

Chad 2. Ceir y testun hwn, a elwir hefyd yn Gofnod Surexit (*Surexit Memorandum*), yn Llyfr Sant Chad, a elwir yn ogystal yn Llyfr Teilo, neu'n Efengylau Caerlwytgoed. Yn ôl K. Jackson (*LHEB* 42–46), ysgrifennwyd Chad 2 yn yr wythfed ganrif, ond awgrymodd D. Jenkins a M. Owen i'r testun gael ei ysgrifennu yn y cyfnod 830–850.¹ Mae dyddiadau eraill wedi'u cynnig hefyd: dechrau'r nawfed ganrif,² a thua 800.³ Mae'r testun wedi denu digon o sylw ysgolheigaidd, a cheir golygiadau gan Gwenogvryn Evans a J. Rhys, gan J. Morris Jones, a chan W. M. Lindsay. Yma, defnyddir golygiad D. Jenkins a M. Owen.⁴

Mae'r llawysgrif hefyd yn cynnwys rhai darnau eraill o Hen Gymraeg. Siartrau byrion mewn cymysgedd o Ladin a Hen Gymraeg yw **Chad 3** a **Chad 4**, sy'n dyddio o ail hanner y nawfed ganrif.⁵ Nid oes golygiad safonol o **Chad 6** (diwedd y nawfed ganrif/dechrau'r ddegfed), testun mwy cymhleth sy'n rhoi ffiniau maenor yn ymyl Llandybie. Yn olaf, mae dau air Hen Gymraeg yn **Chad 7**, testun y mae ei ddyddiad yn ddadleuol.⁶

MC. Ceir glosau Hen Gymraeg ar y testun Lladin *De nuptiis Philologiae et Mercurii* gan Martianus Capella yn llawysgrif Coleg Corff Crist 153. Maent yn dyddio o'r nawfed ganrif.⁷ Golygwyd hwy gan W. Stokes.⁸ Mae trafodaeth bwysig ar rai glosau gan P. Schrijver,⁹ a golygiad newydd ac ardderchog o'r holl losau Hen Gymraeg yn y llawysgrif gan K. Lemmen.¹⁰

MP. Ceir y darn a adnabyddir fel *Mesurau a phwysau* (Lladin *De mensuris et ponderibus*) yn y *Liber Commonei*, sef Oxoniensis Prior, Bodley Auct. F. 4.32. Mae'r llawysgrif yn un gyfansawdd.¹¹ Mae'r glosau Hen Gymraeg ar *Fesurau a phwysau* yn dyddio o ddechrau'r nawfed ganrif.¹²

Nemn. Ceir Gwyddor Nennius yn yr un llawysgrif â MP. Gwyddor wneud (a seiliwyd ar wyddor rwnig y Saeson) yw hon o eiddo rhyw Gymro o'r enw Nennius neu Nemnivus

1 'The Welsh Marginalia in the Lichfield Gospels. Part II: The "Surexit" Memorandum', *CMCS*, 7 (Haf 1984), 91–120. Gellir gweld y llawysgrif ar lein: <https://lichfield.as.uky.edu/st-chad-gospels/features>.

2 P. Sims-Williams, 'The Uses of Writing in Early Medieval Wales', yn H. Pryce (gol.) *Literacy in Medieval Celtic Societies* (Caergrawnt, 1998), tt. 15–38 (t. 35, n. 38).

3 D. Huws, *Medieval Welsh Manuscripts* (Caerdydd & Aberystwyth, 2000), t. 9.

4 *CMCS*, 7 (Haf 1984), 91–120.

5 Golygwyd testun y ddau gan J. Gwenogvryn Evans a J. Rhys (*The Text of the Book of Llan Dâv* (Rhydychen, 1893), t. xlv).

6 Gw. *EGOW* xiv–xv am lyfryddiaeth. Am losau Hen Saesneg a ychwanegwyd gyda phwyntil sych, gw. G. Charles-Edwards a H. McKee, 'Lost Voices from Anglo-Saxon Lichfield', *Anglo-Saxon England*, 37 (2008), 79–89.

7 *LHEB* 53.

8 'The Old-Welsh Glosses on Martianus Capella with some Notes on the Juvenius-Glosses', *Kuhns Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*, 7 (1873), 385–416.

9 'Geminate Spellings in the Old Welsh Glosses to Martianus Capella', *ÉC*, 34 (1998–2000), 147–55.

10 'The Old Welsh Glosses in Martianus Capella Revised and Rearranged with Newly Found Glosses', traethawd MA (Leiden, 2006), ar gael ar y we: <http://dSPACE.library.uu.nl/handle/1874/20648>. Gw. hefyd S. O'Sullivan, 'The Corpus Martianus Capella: Continental Gloss Traditions on *De Nuptiis* in Wales and Anglo-Saxon England', *CMCS*, 62 (Gaeaf 2011), 33–56.

11 Gw. *LVG* 30–32, a'r cyfeiriadau pellach a roddir yno.

12 Mae yna olygiad godidog gan P.-Y. Lambert, 'The Old Welsh Glosses on Weights and Measures' yn *Yr Hen Iaith: Studies in Early Welsh*, gol. P. Russell (Aberystwyth 2003), tt. 103–34. Ceir golygiad Cymraeg cynharach yn I. Williams, 'Glosau Rhydychen: Mesurau a Phwysau', *B*, 5 (1929–1931), 227–48.

a gythruddwyd gan honiad Sais nad oedd gan y Cymry eu gwyddor eu hunain. Rhoddir enwau'r llythrennau mewn Hen Gymraeg.¹³

Ofydd. Ceir glosau Hen Gymraeg ar *Ars amatoria* gan Ofydd yn llawysgrif Bodley Auct. F. 4.32, ffolios 37a–42a. Mae'r glosau yn cael eu dyddio i'r nawfed/ddegfed ganrif.¹⁴ Darganfu I. Williams los ychwanegol (*ledit* gl. *pulsat* t. 38b), ond mae gan Paul Russell amheuan mai Lladin *l(a)edit* 'mae'n brifo' sydd yma.¹⁵

Asser. Ceir enwau lleoedd a phersonol Hen Gymraeg yn y gwaith Lladin *Vita Ælfredi regis Angul Saxonum*, sef bywgraffiad Alffred Fawr, brenin Wessex, a ysgrifennwyd gan fynach Cymreig o'r enw Asser tua 890.¹⁶

Tywyn. Arysgrifau mewn Hen Gymraeg ar garreg a gedwir yn awr yn Eglwys Cadfan Sant, Tywyn, Sir Feirionnydd. Mae'n cofnodi enwau pedwar o bobl a gladdwyd oddi tani.¹⁷ Cynigiwyd dyddiadau i'r arysgrifau hyn yn yr wythfed neu hyd yn oed y seithfed ganrif, ond mae Patrick Sims-Williams wedi dadlau ar seiliau ieithyddol a phaleograffyddol eu bod yn perthyn i'r nawfed ganrif.¹⁸ Mae dros 200 o arysgrifau ar garreg o Gymru o'r cyfnod c. 400–1200, ond mae'r rhan fwyaf ohonynt yn y Lladin neu'r Wyddeleg, er eu bod yn cynnwys nifer go fawr o enwau Brythoneg. Mae'r defnydd o'r Gymraeg ar garreg Tywyn yn hollol unigryw.¹⁹

10FED GANRIF

Ox 2. Ceir glosau Hen Gymraeg (a Hen Gernyweg hefyd) mewn ymddiddan Lladin didactig o'r enw 'De Raris Fabulis' (*Oxoniensis Posterior* yn nherminoleg Zeuss), yn llawysgrif Bodley 572, a ysgrifennwyd tua diwedd y ddegfed ganrif. Golygwyd a thrafodwyd y glosau gan J. Rhys, W. Stokes, J. Loth, I. Williams, H. Craster a H. Bradshaw.²⁰ Dyfarnwyd gan K. Jackson bod rhai o'r glosau yn yr ymddiddan mewn Hen Gernyweg (*laiðper* gl. *lactricula* 'llaeth...' (oherwydd y defnydd o'r llythrennau Hen Saesneg *ð* a *p*, sy'n nodweddiadol o Hen Gernyweg), *tarater* gl. *scapa uel rostrum* (*i. foratorium*) 'taradr', *torcigel* gl. *uentris*

13 Gw. R. Derolez, *Runica Manuscripta* (Bruges, 1954), tt. 157–59. Golygiadau gan W. Stokes ('Cambrica', *Transactions of the Philological Society*, 1860–1861, tt. 236 yml.) ac, yn ddiweddarach, gan J. T. Koch ('The Alphabet of Nemnivus' yn J. T. Koch (gol.), *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (Santa Barbara CA & Rhydychen 2006), t. 1352).

14 Gweler barn H. Bradshaw (*Collected Papers* (Caergrawnt, 1889), t. 484), W. M. Lindsay (*Early Welsh Script* (Rhydychen, 1912), t. 8) a K. H. Jackson (*LHEB* 54). Golygiad gan W. Stokes ('Cambrica', *Transactions of the Philological Society*, 1860–1861, 234–36, a 292). Ceir ffacsimili o'r llawysgrif gan R. Hunt, *St Dunstan's Classbook from Glastonbury* (Amsterdam, 1961). Bydd golygiad newydd a thrafodaeth lawn ar y darn yn P. Russell, *Reading Ovid in Early Medieval Wales* (Columbus, OH, i ymddangos).

15 Mewn papur â'r teitl 'On Misunderstanding Ovid's *Ars Amatoria*' a roddwyd yn Utrecht, 3 Ebrill 2014. Bydd yn trafod hyn ac achosion eraill yn ei lyfr sydd i ymddangos.

16 Golygiad gan W. Stevenson, *Asser's Life of King Alfred* (Rhydychen, 1904).

17 Golygiad newydd gyda nodiadau ieithyddol gan Patrick Sims-Williams yn N. Edwards, *A Corpus of Early Inscribed Stones and Stone Sculpture in Wales, III, North Wales* (Caerdydd, 2013), tt. 422–30; cf. hefyd y golygiadau cynharach gan John Morris Jones ('Taliesin', *Y Cymmrodor*, 28, tt. 260–67) ac Ifor Williams (*The Beginnings of Welsh Poetry*, gol. R. Bromwich, ail olygiad (Caerdydd, 1980), tt. 25–40).

18 Gw. Edwards, *Corpus*, III, t. 430, gyda chyfeiriadau pellach.

19 Golygir yr holl arysgrifau yn y *Corpus of Early Inscribed Stones and Stones Sculpture in Wales*, 3 cyfrol (Caerdydd, 2007–13). Gw. hefyd P. Sims-Williams, *Studies on Celtic Languages before the Year 1000* (Aberystwyth, 2007), tt. 179–214.

20 Gw. *LVG* 32–35 am y cyfeiriadau. Mae'n debyg bod y glosau wedi'u copïo o gynsail gynharach (gw. Marged Haycock, 'Medieval Welsh Texts Today and Tomorrow' yn *An XIV Comhdháil Idirnáisiúnta sa Léann Ceilteach Maigh Nuad 2011: Imeachtaí/Proceedings XIV International Congress of Celtic Studies Maynooth 2011*, gol. L. Breatnach, R. Ó hUiginn, D. McManus a K. Simms (Dulyn, 2015), tt. 95–108 (t. 98)).

lora 'torgengl' (oherwydd yr *e* ymwthiol yn y clymau cytseiniol terfynol), *iot* gl. *pultum* 'uwd' ac *iotum*²¹ gl. *ius* 'uwd' (oherwydd y ffonoleg, cf. Hen Gernyweg *iot*, Llydaweg *iod*, a gwrthgyferbynnwr Cymraeg *iwd*).²²

Comp. Ceir dernyn anghyflawn o Computus (h.y. dull o ddarganfod dyddiad y Pasg) mewn Hen Gymraeg yn llawysgrif Llyfrgell Prifysgol Caergrawnt Add. 4543. Mae'r dernyn yn dyddio o 920 yn ôl I. Williams, a olygodd y testun ym 1927.²³

J. Ceir 'Glosau Juvenus', fel y'u gelwir, yn Caergrawnt MS Ff 4.42. Yn ogystal â'r glosau Hen Cymraeg, mae'r llawysgrif hon yn cynnwys glosau Lladin a Hen Wyddeleg. Mae'r glosau Hen Gymraeg gan wahanol lawiau: mae'n debyg eu bod i gyd yn dyddio o ddiwedd y nawfed ganrif neu hanner cyntaf y ddegfed ganrif.²⁴ Ceir yn yr un llawysgrif ddwy gerdd Hen Gymraeg,²⁵ sef **Juvenus 3** (y tri englyn) a **Juvenus 9** (y naw englyn). Yn draddodiadol maent wedi'u dyddio i hanner cyntaf y ddegfed ganrif, ond awgrymodd D. Huws ddyddiad cynharach, sef diwedd y nawfed ganrif neu ddechrau'r ganrif ganlynol.²⁶

21 Gyda therfyniad Lladin?

22 *LHEB* 55. Ar y glos Hen Gernyweg *fual* (gl. *fibula* a *compes*) 'hual', gweler A. Falileyev, 'Beyond Historical Linguistics: A Case for Multilingualism in Early Wales' yn P. Ní Catháin a M. Richter (goln), *Ireland and Europe in the Early Middle Ages: Texts and Transmission* (Dulyn, 2001), tt. 6–13. Ar losau diweddarach nad ydynt yn Frythoneg, gweler A. Falileyev a P. Russell, 'The Dry-Point Glosses in Oxoniensis Posterior' yn P. Russell (gol.), *Yr Hen Iaith: Studies in Early Welsh* (Aberystwyth, 2003), tt. 95–101. Awgrymodd O. Padel (adolygiad ar Falileyev, *LVG, ZCP* 57 (2010), 208) fod mwy o losau Cernyweg yma, e.e. *ham hol enep* gl. *et totam faciem meam* 'a'm holl wyneb' *Ox* 2 41b. Golygwyd y testun gan W. H. Stevenson, *Early Scholastic Colloquies* (Rhydychen, 1929), tt. 1–11, a chan Scott Gwara, *De raris fabulis, 'On Uncommon Tales': A Glossed Latin Colloquy-Text from a Tenth-Century Cornish Manuscript* (Caergrawnt, 2005). Mae gweithiau'r Athro Gwara yn anhepgor i astudiaeth o'r testun a'i gyd-destun: gweler *Education in Wales and Cornwall in the Ninth and Tenth Centuries: Understanding De raris fabulis* (Caergrawnt, 2004); *Latin Colloquies from Pre-Conquest Britain* (Toronto, 1996), a (gyda David Porter), *Anglo-Saxon Conversations: The Colloquies of Ælfric Bata* (Woodbridge, 1997). Gellir gweld y llawysgrif ar y We: <http://image.ox.ac.uk/show?collection=bodleian&manuscript=msbodl572>.

23 Gw. I. Williams, 'The Computus Fragment', *B*, 3 (1927), 245–72. Gweler hefyd J. Armstrong III, 'The Old Welsh Computus Fragment and Bede's Pagina Regularis: Part I', *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 2 (1982), 197–272.

24 Golygwyd y glosau gan W. Stokes ('Cambrica', *Transactions of the Philological Society*, 1860–1861, 207–28, a 'The Old-Welsh Glosses on Martianus Capella with some Notes on the Juvenus-Glosses', *Kuhn's Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*, 7 (1873), 411–15). Gweler hefyd J. C. T. Oates, 'Notes on the Later History of the Oldest Manuscript of Welsh Poetry: The Cambridge Juvenus', *CMCS* 3 (Haf 1982), 81–87; A. Harvey, 'The Cambridge Juvenus Glosses – Evidence of Hiberno-Welsh Literary Interaction?' yn P. S. Ureland a G. Broderick (goln), *Language Contact in the British Isles* (Tübingen, 1991), tt. 181–98; H. McKee, 'Scribes and Glosses from Dark Age Wales: The Cambridge Juvenus Manuscript', *CMCS* 39 (Haf 2000), 11–22; P. Russell, 'An habes linguam Latinam? Non tam bene sapio: Views of Multilingualism from the Early-Medieval West', yn A. Mullen a P. James (goln), *Multilingualism in the Graeco-Roman Worlds* (Caergrawnt, 2012), tt. 193–224.

25 Gweler T. A. Watkins, 'Englynion y Juvenus', yn R. G. Gruffydd (gol.), *Bardos: Penodau ar y Traddodiad Barddol Cymreig a Cheltaidd* (Caerdydd, 1982), tt. 29–43.

26 *Medieval Welsh Manuscripts* (Caerdydd ac Aberystwyth, 2000), tt. 9 a 67. Golygwyd y cerddi gan I. Williams ('Tri Englyn y Juvenus'; 'Naw Englyn y Juvenus', *B* 6 (1931–33), 101–10, 205–24; fersiwn ddiwygiedig Saesneg yn *The Beginnings of Welsh Poetry*, gol. R. Bromwich, ail olygiad (Caerdydd, 1980), tt. 89–121). Golygwyd y Naw Englyn hefyd gan M. Haycock (*Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar* (Llandybïe, 1994), tt. 3–16). Ceir diweddariadau newydd o'r Naw a'r Tri gan Gwyn Thomas, *Hen Englynion* (Llandybïe, 2015), tt. 29–30, 88. Golygwyd a thrafodwyd y llawysgrif gan H. McKee yn 2000, gyda ffascsimili (H. McKee, *The Cambridge Juvenus Manuscript Glossed in Latin, Old Welsh and Old Irish: Text and Commentary* (Aberystwyth, 2000), a H. McKee, *Juvenus: Codex Cantabrigiensis. A Ninth-Century Manuscript Glossed in Welsh, Irish and Latin: Facsimile Edition* (Aberystwyth, 2000); adolygiad pwysig gan P.-Y. Lambert yn *ÉC* 35 (2003), 372–81. Erbyn hyn, gellir gweld y llawysgrif ar y We: <http://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-FF-00004-00042/4>.

Leiden. Ceir un glos Brythoneg o'r ddegfed ganrif yn Nernyn o Resymeg Leiden, sef MS Voss Q 2. F. 60, yn wreiddiol o Abaty Fleury. Ni chytunir a yw'n los Cymraeg, Llydaweg neu Gernyweg.²⁷

11EG GANRIF

CH. Golygwyd un glos Hen Gymraeg o'r *Colloquia Hisperica* yn Llsgr. Bodley 865, f. 93a gan E. G. Quiggin.²⁸

Pad. Englyn pedair llinell yw hwn. Fe'i ceir yn llawysgrif Coleg Corff Crist 199, ff. 11a, sy'n dyddio o 1080 × 1090.²⁹

Ysgrifennwyd bucheddau saint amrywiol tua diwedd yr unfed ganrif ar ddeg, e.e. Bucheddau Dewi, Cadog ac ati.³⁰ Mae'r rhain yn cynnwys enwau lleoedd a phersonol mewn Hen Gymraeg. Mae dau los Hen Gymraeg ar destun Macrobius yn Llundain, Llyfrgell Brydeinig, MS Cotton Faustina C1, sydd hefyd yn perthyn i'r cyfnod hwn, sef *cispelt* gl. *faustum* 'gwiw; ffafriol' a *dremint* gl. *orizon* 'edrychiad, golwg'.³¹

12FED GANRIF

AC. Ceir yr *Annales Cambriae* yn llawysgrif Harley 3859, o tua 1100.³² Cynnwys yr un llawysgrifrai achau (**Gen**) hefyd, a gafodd eu golygu gan E. Phillimore a chan P. C. Bartrum.³³ Ceir enwau lleoedd a phersonol Hen Gymraeg yma.

DNR. Golygwyd chwe glos Hen Gymraeg o lawysgrif Peniarth 540 sy'n cynnwys *De natura rerum* gan Beda Ddoeth (hanner cyntaf y 12fed ganrif) gan D. A. Huws.³⁴

LL. Llawysgrif o'r 12fed ganrif yw Llyfr Llandaf, ffynhonnell bwysicaf ar gyfer hanes eglwysig Cymru'r Oesoedd Canol cynnar. Tybir i'r llawysgrif gael ei hysgrifennu rhwng 1120 a 1140, a hynny o dan gyfarwyddyd Urban, a benodwyd yn esgob Llandaf gan frenin Lloegr ym 1107, ac a gysegrwyd gan Archesgob Caergaint. Aeth y copiwr ati i gofnodi yn

27 Gweler cyfeiriadau yn LVG 28. Fe'i golygwyd gan W. M. Lindsay, 'A Welsh (Cornish ?) Gloss in a Leyden MS', *ZCP*, 1 (1897), 361.

28 'An Old Welsh Gloss', *Revue celtique*, 38 (1920–21), 15–16; cf. hefyd W. H. Stevenson, *Early Scholastic Colloquies* (Rhydychen, 1929), t. 16.

29 H. Bradshaw, *Collected Papers* (Caergrawnt, 1889), t. 465. Fe'i golygwyd gan I. Williams ('An Old Welsh Verse', *Cylchgrawn Llyfrgell Genedlaethol Cymru*, 2 (1941), 69–75 (= I. Williams, *The Beginnings of Welsh Poetry*, gol. R. Bromwich, ail olygiad (Caerdydd, 1980), tt. 181–89) a chan M. Haycock (*Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar* (Llandybïe, 1994), tt. 241–45). Mae yna olygiad newydd gan P. Russell, 'The englyn to St Padarn Revisited', *CMCS*, 63 (Haf 2012), 1–14. Gellir gweld llun o'r tudalen perthnasol ar y We: https://parker.stanford.edu/parker/actions/zoom_view.do?ms_no=199&page=11R.

30 Gweler LHEB 57 am fanylion.

31 Gweler A. Peden, 'Science and Philosophy in Wales at the Time of the Norman Conquest: A Macrobius Manuscript from Llanbadarn', *CMCS*, 2 (Gaeaf 1981), 21–45 (tt. 21–23).

32 LHEB 56. Fe'i golygwyd gan E. Phillimore ('The Annales Cambriae and Old Welsh Genealogies from Harleian MS. 3859', *Y Cymmrodor*, 9 (1888), 152–69).

33 'The Annales Cambriae and Old Welsh Genealogies', 169–83; *Early Welsh Genealogical Tracts* (Caerdydd, 1966), tt. 9–13.

34 'A Welsh Manuscript of Bede's *De natura rerum*', *B*, 27 (1978), 491–504 (t. 501) = *Medieval Welsh Manuscripts* (Caerdydd ac Aberystwyth, 2000), t. 119. Gellir gweld y llsg. hon ar-lein: <http://www.llgc.org.uk/index.php?id=3375>.

y gyfrol nifer o siarteri Lladin, rhai'n ddilys ac eraill yn ffugiadau diweddarach.³⁵ Mae'n cynnwys tua 850 o enwau personol, y rhan fwyaf ohonynt yn rhai Cymraeg. Mae'r rhain yn bwysig ar gyfer hanes ffonoleg yr iaith, am fod rhai ohonynt yn dod o ffynonellau cynnar iawn (o'r seithfed neu hyd yn oed o'r chweched ganrif). Astudiwyd yr enwau hyn gan W. Davies, J. T. Koch a P. Sims-Williams. Mae Llyfr Llandaf hefyd yn cynnwys darnau Hen Gymraeg: y pwysicaf ohonynt yw Braint Teilo. Dangosodd yr Athro W. Davies fod dwy ran i'r testun, gan ddyddio Rhan I i 1123 × 1133 a Rhan II i c. 950 × c. 1090.³⁶ Ceir hefyd nifer o gymalau ffiniau.³⁷ Gan fod y cymalau hyn yn gopïau na ellir eu dyddio yn fanwl, mae'n amhosibl defnyddio'r wybodaeth ynddynt ar gyfer astudiaeth hanesyddol.

HEN GYMRAEG MEWN TESTUNAU MEWN IEITHOEDD ERAILL

Canfyddir ffurfiau Hen Gymraeg mewn testunau a llawysgrifau Gwyddeleg, Llydaweg, Cernyweg a Saesneg. Trafodwyd y corpws o ffurfiau Brythoneg yng ngeirfaoedd Gwyddeleg yr Oesoedd Canol gan P. Russell.³⁸ Mae'n amhosibl eu dyddio'n fanwl neu, yn y rhan fwyaf o achosion, eu cysylltu ag iaith Frythonaidd benodol.

Hefyd, mae glosau Hen Gymraeg ochr yn ochr â glosau Hen Gernyweg yn y *Vocabularium Cornicum*, sef geirfa Lladin – Cernyweg a geir yn Llsg. Amgueddfa Brydeinig Cotton Vespasian A XIV, o ddiwedd y ddeuddegfed ganrif. Mae'n bosibl adnabod rhai glosau Cymraeg yma oherwydd eu ffurfiau, e.e. *manus* gl. *lau* [vel] *lof* ('llaw' – mae'r glos cyntaf yn Gymraeg a'r ail yn Gernyweg), neu *frater* gl. *broder* [vel] *braut* ('brawd' – mae'r ail los yn Gymraeg a'r cyntaf yn Gernyweg).³⁹

Fel y dangosodd L. Fleuriot,⁴⁰ ceir glosau Hen Gymraeg ochr yn ochr â glosau Hen Lydaweg mewn dwy llawysgrif o Ffrainc, sef BN lat. 10290 ac Angers 477. Y llawysgrif gyntaf yw'r hynaf: mae'n dyddio o ddechrau'r nawfed ganrif. Mae'n cynnwys glosau Gwyddeleg a olygwyd gan E. Bachellery,⁴¹ a glosau Lladin, Cymraeg a Llydaweg a olygwyd gan P.-Y. Lambert.⁴² Yn ôl L. Fleuriot, mae llawysgrif Angers 477 yn dyddio o 897, ond mae'r glosau

35 Am hanes Llyfr Llandaf, gweler Wendy Davies, *An Early Welsh Microcosm: Studies in the Llandaff Charters* (Llundain, 1978); eadem, *The Llandaff Charters* (Aberystwyth, 1979); Daniel Huws, 'The Making of Liber Landavensis', yn *Medieval Welsh Manuscripts* (Caerdydd & Aberystwyth, 2000), tt. 123–157; John Reuben Davies, 'Liber Landavensis: Its Date and the Identity of its Editor', *CMCS* 35 (Haf 1998), 1–12; idem, *The Book of Llandaf and the Norman Church in Wales* (Woodbridge, 2003).

36 'Braint Teilo', *B*, 26 (1974–76), 134–36. Nid yw pob ysgolhaig yn derbyn hyn, bellach: mae gwaith diweddar yr Athro Paul Russell, yn enwedig, wedi trawsnewid ein dealltwriaeth o'r testun hwn. Gw. y drafodaeth isod.

37 Golygodd Davies *Braint Teilo*, ond ar gyfer y cymalau ffiniau, dylid troi at ffacsibili Llyfr Llandaf gan J. Gwenogvryn Evans a J. Rhys (*The Text of the Book of Llan Dâv* (Rhydychen 1893)). Am y rhain, gweler hefyd weithiau J. Coe ('River and Valley Terms in the Book of Llandaf', *Nomina* 23 (2000), 5–21; *The Place-Names of the Book of Llandaf* (Traethawd PhD, Aberystwyth, 2001), ar gael ar y We: <http://cadair.aber.ac.uk/dspace/handle/2160/7770>; 'Dating the Boundary Clauses in the Book of Llandaf', *CMCS*, 48 (Gaeaf 2004), 1–43).

38 'Brittonic Words in the Irish Glossaries' yn J. F. Eska a D. E. Evans (goln), *Hispano-Gallo-Brittonica: Essays in honour of D. Ellis Evans on the occasion of his sixty-fifth birthday* (Caerdydd, 1995), tt. 166–82; cf. S. Rodway, 'What Language Did St Patrick Swear In?', *Ériu*, 59 (2009), 139–51.

39 Ar y geiriau Hen Gymraeg Diweddar yn y *Vocabularium Cornicum*, gweler A. Blom, 'The Welsh Glosses in the *Vocabularium Cornicum*', *CMCS*, 57 (Haf 2009), 23–40; idem, 'Multilingualism and the *Vocabularium Cornicum*' yn J. A. Jefferson ac A. Putter gyda chymorth A. Hopkins (goln), *Multilingualism in Medieval Britain (c. 1066 – 1520)* (Turnhout, 2013), tt. 59–68; J. Mills, 'The *Vocabularium Cornicum*: A Cornish Vocabulary?', *ZCP*, 60 (2013), 141–49; Oliver Padel, 'The Date and Nature of the Old Cornish Vocabulary', *ZCP*, 61 (2014), 173–99.

40 *DGVB*.

41 'Les gloses irlandaises du manuscrit Paris Latin 10290', *ÉC*, 11 (1964–65), 100–30.

42 'Les gloses du manuscrit BN Lat. 10290', *ÉC*, 19 (1982), 173–213.

Hen Gymraeg yn dyddio o'r ddegfed/unfed ganrif ar ddeg. Mae hefyd yn cynnwys un glos Hen Saesneg.⁴³

Yn aml, mae'n anodd gwahaniaethu rhwng glosau Hen Gymraeg, Hen Lydaweg a Hen Gernyweg (i bob pwrpas nid oes yna wahaniaethau ieithyddol rhwng y ddwy iaith olaf yn y cyfnod dan sylw). Yn fyr, mae dau ddull i'w hystyried, y dull ffonolegol a'r dull gramadegol. Er enghraifft, mae yna wahaniaeth rhwng ffurfiau lluosog enwau Cymraeg a Chernyweg yn VC, sef Cymraeg *-(i)eu*, a Chernyweg *-(i)ou*. O ran gwahaniaethau morffolegol rhwng Hen Gymraeg a Hen Lydaweg, ystyrier yr arddodiad *o*, nas ceir yn Llydaweg, a hefyd y fannod *ir*, sy'n nodweddiadol Gymraeg (gwrthgyferbynnir Hen Lydaweg *in*). Felly, mae *in ir loscetic circhl* gl. *circulus* [...] *ardentior in ruborem* 'yn y cylch llosgedig' (Ang 13a) ac *ô issel* gl. *humili* 'o isel' (Ang 15a) yn losau Hen Gymraeg yn hytrach na rhai Hen Lydaweg. Ond mae yna fwy o wahaniaethau ffonolegol rhwng yr ieithoedd, e.e.:

	Nodwedd	HG	HL
1	Cyfnewid llafariad mewnol, affeithiad – <i>i, a, o, u</i>	+	-
2	Lleihau sillaf ragobennol	+	-
3	*ija >	aia (ae, ea, ai)	oia
4	Epenthesis ⁴⁴	+	anaml
5	Cyfatebiaeth orgraffyddol	oi	ei, e, i
6	*ā >	au	o
7	Llafariaid rhagddodiadol	+	-
8	*lt, *ld >	l(l)	lt (lth)
9	*mp, *nt, *nk >	[mh, ŋh, nh]	mp, nt, nc [ŋg]
10	*ntl, *ntr >	thl, thr	ntl, ntr
11	*st- >	s(s)	st
12	Lleihau rhagddodiaid diacen	+	-

Yn ogystal, ceir rhai ffurfiau Hen Gymraeg, yn bennaf enwau priod, mewn llawysgrifau o Loegr. Mae'r rhestr o'r rhain yn un hir. Er enghraifft, ceir enwau mynaich Hen Gymraeg mewn *Liber Vitae* o Durham, a llawer o enwau personol mewn testunau eraill, weithiau wedi eu Seisnigo, e.e. *Cundigeorn* o Hen Gymraeg **Cintigern*.⁴⁵

43 Gw. G. Le Duc, 'Une glose en Anglo-saxon glosée en Bretonique', *ÉC*, 16 (1979), 261–262. Am y glosau Hen Lydaweg a Hen Gymraeg, gweler L. Fleuriet (*DGVB* 26–31), a gweithiau P.-Y. Lambert ('Les commentaires celtiques à Bède le Vénérable', *ÉC*, 20 (1983), 119–43; "'Thirty" and "Sixty" in Brittonic', *CMCS*, 8 (Gaeaf 1984), 29–43). Am sut y gellir gwahaniaethu rhwng glosau Hen Gymraeg a rhai mewn ieithoedd Brythoneg eraill, gweler *LVG* 43–51.

44 Sef ychwanegu llafariad mewn cwlwm cytseinol.

45 Am y ffynonellau hyn, gweler *LHEB* 59; *OB* 7; P. Russell, "'Ye shall know them by their names": names and identity among the Irish and the English', yn *Anglo-Saxon/Irish Relations before the Vikings*, gol. J. Graham-Campbell a M. Ryan, *Proceedings of the British Academy*, 157 (2009), tt. 99–111; a hefyd idem, 'The names of Celtic origin' a 'Commentary: A. Personal names: A.1 Celtic names', yn *The Durham Liber Vitae*, London, British Library, *MS Cotton Domitian A.VII*, gol. D a L. Rollason, 3 cyfrol (Llundain, 2007), II, tt. 5–8, 35–43.

II : Braslun o Ramadeg Hen Gymraeg

YR ORGRAFF

Defnyddir yr wyddor Ladin mewn testunau Hen Gymraeg fel mewn cyfnodau diweddarach. Nid yw'r orgraff wedi'i chyfundrefnu: gellid defnyddio gwahanol lythrennau ar gyfer yr un sain. Awgrymodd M. Lewis fod dau gyfnod yn hanes orgraff Hen Gymraeg,¹ ond dengys gwaith diweddar ar brif ffynhonnell yr ail gyfnod, sef Llyfr Llandaf, ei bod yn destun cyfansawdd o safbwynt hanesyddol, a bod rhai siarteri yn gopïau ffyddlon o destunau mor gynnar â'r seithfed, neu hyd yn oed y chweched ganrif.²

Er hynny, mae'n amlwg bod gwahaniaeth rhwng orgraff testunau Hen Gymraeg cynnar a diweddar. Er enghraifft, yn Braint Teilo (12fed ganrif), defnyddir y llythyren *y* i ddynodi /ə/ ac /i/; nid oes sôn am y llythyren hon yn y testunau cynharaf. Hefyd, mae llawer o ddulliau o ddynodi'r sain /θ/ mewn testunau cynnar (*th*, *ht*, *dt*, *t*, *d*, *dh*), ond *th* yn unig a geir ym Mraint Teilo.³ Yn ogystal, gall testunau Hen Gymraeg arddangos patrymau orgraff amrywiol, yn arbennig y glosau Hen Gymraeg yn Martianus Capella: dangosodd P. Schrijver fod dyblu llythrennau yma yn bwysig i ddadansoddiad ffonolegol.⁴

Cyflwynir y rhestr o ffonemau Hen Gymraeg gyda'r llythrennau sy'n eu cynrychioli yn y tablau sy'n dilyn.

Y LLAFARIAID

Sain	/a/	/e/	/i/	/i/	/o/	/u/	/ʊ/	/ə/
Sillafiad	a	e, ee, ei	i	i (y)	o, oo	u	u	i, e, u, a (y)

Enghreifftiau:

/a/: *map* 'mab'

/e/: *nem* 'nef', *ceenn* 'lliw porffor wedi'i wneud o ryw bysgodyn porffor', *leteinep* 'tudalen, arwyneb' vs *enep* 'wyneb'⁵

/i/: *mi* 'mi'

/i/: *finn* 'ffyn'

/o/: *coll* 'coll', *coorn* 'corn'

/u/: *suh* 'swch aradr'

/ʊ/: *anutonau*, *anotonou* 'anudonau'

1 *Astudiaeth o Orgraff Hen Gymraeg gan ei Chymharu ag Orgraff Hen Wyddeleg*, traethawd MA heb ei gyhoeddi (Aberystwyth 1961).

2 Gweler W. Davies, 'The Orthography of Personal Names in the Charters of *Liber Landavensis*', *B*, 28 (1978–80), 553–57; P. Sims-Williams, 'The Emergence of Old Welsh, Cornish and Breton Orthography, 600–800: The Evidence of Archaic Old Welsh', *B*, 38 (1991), 20–86.

3 Gw. P. Russell, *An Introduction to the Celtic Languages* (Llundain ac Efrog Newydd, 1995), t. 216.

4 'Geminate Spellings in the Old Welsh Glosses to Martianus Capella', *ÉC* 34 (1998–2000), 147–55.

5 Ond efallai bod y gair olaf yn air Hen Gernyweg (Padel, adolygiad ar *LVB*, t. 208; P. Russell, 'An habes linguam Latinam? Non tam bene sapio: Views of Multilingualism from the Early Medieval West' yn A. Mullen a P. James (goln), *Multilingualism in the Graeco-Roman Worlds* (Caergrawnt, 2012), tt. 193–224 (t. 203)).

Y DEUSEINIAID

Sain	/ai/	/ei/	/eu/	/ou/	/au/	/oi/	/ui/	/iu/	/iu/
Sillafiad	ai	ei, e	eu	ou, au, uo	au	oi	oe, oi, ui	iu	ei, e, ey

Enghreifftiau:

/ai/: *mair* ‘maer’

/ei/: *teir* ‘3’, *merion* ‘meiri’, cymh. *mair* uchod

/eu/: *teu* ‘tew’

/ou/: terfyniad lluosog, *tonn-ou* ‘tonnau’⁶

/au/: *Litau* ‘Llydaw’

/oi/: *coilou* ‘coeliau’

/ui/: *puil* ‘pwyll’, *troi* ‘trwy’

/iu/: *liu* ‘llyw’

/iu/: *pan-iu*, ‘yw’

Y CYTSEINIAID

/p/: *p pimp* ‘pump’

/b/: *b* (ar ddechrau gair), *p brith* ‘brith’, *map* ‘mab’

/t/: *t, tir* ‘tir’

/d/: *d* (ar ddechrau gair), *t dou* ‘2’, *gulat* ‘gwlad’

/k/: *c, ch, k: calaur* ‘crochan’, *chefel* ‘ceffyl’, *kam* ‘cam’⁷

/g/: *g, glas* ‘glas’

/f/: *ph, f: guarphenn* ‘gorffen’, *finn* ‘ffyn’

/β/: *b: abruidd* ‘afrwydd, anodd’

/μ/: *m, 1 un. presennol mynegol -am ‘-af’*: *cimenghaam* ‘cyfyngaf’, *coilam* ‘coeliaf’, *guardam* ‘chwarddaf’

/θ/: *t, d, th: part, pard* ‘parth’, *ped* ‘peth’, *torth* ‘torth’

/ð/: *d: issid* ‘sydd’⁸

/s/: *s, ss: serenn, sserenn* ‘seren’

⁶ Noder hefyd un enghraifft o *-au*, sef *munutol-au* ‘brigau’.

⁷ Dim ond un enghraifft o *k* am /k/ sydd mewn Hen Gymraeg: gw. S. Rodway, ‘Cymraeg v. Kymraeg: Dylanwad Ffrangeg ar Orgraff Cymraeg Canol?’, *Studia Celtica*, 43 (2009), 123–33.

⁸ Weithiau collir /ð/ ar ddiwedd sillaf ddiacen, e.e. *triti* ~ *tritid* ‘trydydd’, e.e. *in triti urd* (Comp 5) wrth ochr *In irtritid urd* (Comp 1) ‘yn y drydedd res’.

/χ/: ch, c, g, h, *sich* ‘sych’, *uuc* ‘uwch’, *guardam* ‘chwarddaf’;⁹ cf. hefyd *such* gl. *vomis* J 25 a *suh* gl. *uomer* Ox 2 42b ‘swch aradr’

/m/: m, mm, *trum*, *trumm* ‘trwm’

/n/: n, nn, *maharuin* ‘maharen’, *menntaul* ‘mantol’

/ŋ/: ng, gc, *ceng* ‘cefn’, *tagc* ‘heddwch’

/ʎ/: l, ll, *lo* ‘llo’, *guel* ‘glaswellt, porfa’, *coll* ‘coll’.¹⁰

/l/: l, *edil* ‘braich aradr, haeddel’

/rh/: r, *reid* ‘gwaywffon’

/r/: r, *guir* ‘gwir’

/i/: i, *iou* ‘iau’

Mae safle'r acen mewn Hen Cymraeg yn destun anghytuno o hyd. Yn yr iaith Frythoneg, roedd yna sillaf ychwanegol ar y rhan fwyaf o eiriau. Roedd yr acen ar y sillaf obennol. Collwyd y sillafau hyn wrth i'r Frythoneg droi'n Hen Gymraeg, Hen Gernyweg a Hen Lydaweg, felly **kenetlon* > Hen Gymraeg *cenetl* ‘cenedl’. Gelwir y broses hon yn ‘apocope’. Ar ôl apocope (cyn y 7g.) roedd yr acen ar y sillaf olaf yn yr ieithoedd Brythonaidd, ond symudodd i'r goben newydd erbyn cyfnod Cymraeg Canol. Dadleuodd Kenneth Jackson fod hyn wedi digwydd mor hwyr â'r 11g., ond mae eraill yn dadlau ei fod eisoes wedi digwydd yn y 9g. a dechrau'r record testunol.¹¹

Am hanes ffonoleg y Frythoneg, gweler gwaith arloesol Kenneth Jackson, yn ogystal â gwaith diweddarach gan ysgolheigion megis Peter Schrijver a Patrick Sims-Williams.¹²

TRIEGLADAU CYTSEINIOL DECHREUOL

Yr un treigladau cytseniol sydd mewn Hen Gymraeg ag sydd mewn cyfnodau diweddarach, h.y. treiglad meddal, treiglad trwynol, a threiglad llaes. Mae cystrawen y treigladau yn debyg hefyd. Ni ddynodir y treigladau dechreuol yn orgraff Hen Gymraeg fel arfer, fodd bynnag. Gw. e.e. *ir bloidin* ‘y flwyddyn’ (Comp 20), enw benywaidd ar ôl y fannod heb ddangos y treiglad meddal. Fodd bynnag, ceir enghreifftiau prin lle y dangosir treigladau, e.e. *hendat* ‘tad-cu, taid’ gl. *auus* Ox 2, lle y dangosir y treiglad *tat* > *dat* ar ôl *hen*.

9 Efallai bod *gu* yma'n cynrychioli amrywiad ffonolegol: cymh. *chwarae* ~ *gware* ayb. mewn Cymraeg Canol (GCC 8).

10 Mae'n bosibl bod y *dl-* yn y gair *dluithruim* ‘lifer’ yn cynrychioli'r sain hon, ond nid yw hyn yn sicr os yw'n gytras â Llydaweg *dleizenn* ‘bolllt clo’, neu os yw'r elfen gyntaf yn fenthyciad o Hen Wyddeleg *dlúith* ‘caeëdig’: gw. EGOW 49; McKee, *Cambridge Juvenius*, t. 490; OB 39. Cf. hefyd *hloimol* o Ox 2, efallai gyda *hl-* am /ʎ/, ond mae ystyr y gair hwn yn dywyll (EGOW 86). Mae golwg y Gernyweg ar y terfyniad *-ol* (yn lle Hen Gymraeg *-aul*).

11 Gweler LHEB 682–87; K. H. Jackson, ‘The Date of the Old Welsh Accent Shift’, *SC*, 10/11 (1975–76), 40–53; T. A. Watkins, ‘The Accent-Shift in Old Welsh’ yn H. Pilch a J. Thurow (goln), *Indo-Celtica* (München 1972), tt. 201–5; idem, ‘The Accent in Old Welsh – Its Quality and Development’, *B*, 25 (1972–74), 1–11; P. Schrijver, ‘Geminate Spellings in the Old Welsh Glosses to Martianus Capella’, *ÉC* 34 (1998–2000), 147–55.

12 LHEB; OB; P. Schrijver, *Studies in British Celtic Historical Phonology* (Amsterdam, 1995); P. Sims-Williams, *The Celtic Inscriptions of Britain: Phonology and Chronology*, 400–1200 (Rhydychen, 2003).

Y FANNOD

Fel mewn Cymraeg Modern ac mewn Cymraeg Canol, bannod bendant yn unig a geir mewn Hen Gymraeg. Y ffurf *ir* a geir fel arfer mewn testunau Hen Gymraeg, hyd yn oed o flaen geiriau sy'n dechrau â chytsain, e.e. *ír bréni* 'y blaen (h.y. blaen llong)' gl. *proram* J 31; *ir tir* 'y tir' gl. *fundum* J 73. Ar ôl geiriau sy'n gorffen mewn llafariad defnyddir 'r: *ordometric* 'dofedig [cyflwr abladol]' gl. *domito* Ovid 39a; *orgarn* '??'¹³ gl. *medio* Ovid 37a (ar ôl yr arddodiad o). Yn hanesyddol, datblygodd y fannod Gymraeg yn -r o ragenw dangosol yn -n. Cedwid yr -n yn y fannod mewn Cernyweg a Llydaweg Canol *en*, *an*, a chymharer y fannod Hen Wyddeleg *in*, *ind*. Cafodd y ffurf yn -n ei rhewi mewn ymadroddion arbennig yn Gymraeg, e.e. *yn awr*.

YR ENW

Cenedl. Mae dwy genedl i'r enw, gwrywaidd a benywaidd. Diflannodd y genedl ddiryw yn yr ieithoedd Frythonaidd, felly trodd pob un gair a oedd yn wreiddiol yn air diryw naill ai'n wrywaidd neu'n fenywaidd, cf. Hen Wyddeleg *cenél* 'cenedl, rhywogaeth' (diryw) v. Hen Gymraeg *cenetl* (benywaidd). Fel mewn Cymraeg Modern a Chymraeg Canol, gellir adnabod cenedl gair mewn Hen Gymraeg drwy gyd-destun morffoffonolegol: drwy'r treigladau cytseiniol ar ôl y fannod neu i ansoddair a ddilyn y gair. Yn anffodus, ni nodir y treigladau yn gyson mewn testunau Hen Gymraeg.

Llunnir ffurf fenywaidd ar rai enwau gwrywaidd drwy ychwanegu'r ôl-ddodiad -es, e.e. *leeces* 'leyges' gl. *maritae* J 80 (< *lleyg* o Ladin *laicus*, cymh. Hen Gernyweg *leic* gl. *laicus*).¹⁴

Rhif. Mae dau rif i'r enw, unigol a lluosog.¹⁵ Gwahaniaethir rhwng y lluosog a'r unigol mewn un o'r dulliau canlynol:

(i) Ychwanegu terfyniad:

-(i)ou: *aperth* 'aberth' (*aperth* gl. *victima* Ofydd 41b) – llu. *aperthou* (*ap[er]thou* gl. *sacra* Ofydd 38a; *diaperthou* 'i aberthau' gl. *muneribus* Ovfydd 37b); *elin* 'elin' (*hor elin* 'elin' [abladol] MP 23a) – llu. *elinou* (*melinou* uel *elinou* 'melinau neu elinau' gl. *Cardinales* Ang 15a).¹⁶

-et: *bronnbreithet* 'bronfreithod', *cecinet* 'sgrechod y coed' (*cecinet bronnbreithet* gl. *cicadae* Ovid 40b).

-(i)on: *ciphillion* 'boncyffion' (*ciphillion* gl. *surculis* MC 8a.b).

-id: *maessid* 'meysydd' (*maessid* gl. *plana* Ang 17a).

-ed: *modreped* 'modryboedd, modrybedd' (unigol *modryb*), *modreped* gl. *matertere m[e]ae* Ox2 43b.

13 Gw. EGOW 60 am drafodaeth ar y gair tywyll *garn*. Awgryma Paul Russell yn ei lyfr sydd i'w ymddangos (gw. uchod) y dylid darllen *orgarr*, h.y. 'coes' [cyflwr abladol].

14 Am hanes yr ôl-ddodiad a rhestr o enghreifftiau diweddarach, gweler S. Zimmer, *Studies in Welsh Word Formation* (Dulyn, 2000), tt. 363–68.

15 Ar y ffurfiau lluosog, gw. Silva Nurmio, *Astudiaeth o Eiriau Cymraeg a chanddynt Fwy nag Un Ffurf Luosog mewn Testunau Hen Gymraeg a Chymraeg Canol*, traethawd MPhil (Aberystwyth, 2010). Ar gael ar y We: <http://cadair.aber.ac.uk/dspace/handle/2160/5086>.

16 Mae P.-Y. Lambert (adolygiad o Falileyev, EGOW, *ÉC* 35 (2003), 371) yn amau bod *elinou* yn ffurf Lydaweg yn hytach na ffurf Gymraeg, fodd bynnag.

-*ein: ruimmein* 'rhwymau', *cuinhaunt irruim mein* (h.y. *ir ruimmein*) 'galarant am y rhwymau' J 55.

(ii) Newid llafariad fewnol:

fonn 'ffon' (*locell* vel *fonn* 'elor neu ffon' gl. *ferculum* MC 44b.b),¹⁷ lluosog *finn* (*finn* gl. *pila* MC 38a.a); *stebill* 'ystafelloedd', yn *ad stebill* gl. *ad limina* J 52.

(iii) Newid llafariad fewnol ac ychwanegu terfyniad:

mair 'maer' (*mair* gl. *prepositus* Ox2 46a), lluosog *merion* (*merion* gl. *actores* J 78); *anu* 'enw' (*anu di iuno* 'enw i Juno' gl. *Suadae* MC 1a.b), lluosog *enuein* (*enuein di Sibellae int hinn* 'enwau i'r Sibylliaid yw'r rhain' gl. *Erytria quaeque Cumea est* vel *Phrigia* MC AAb.b); *pelechi* 'pastynau' (unigol *palach* (Cymraeg Canol)), *pelechi* gl. *clauæ* 24 J 94; *degion* 'pobl dda' (< *da*) Chad 2.

Enwau â mwy nag un ffurf lluosog: *anutonau* 'camlwon' (*ánútonáu* gl. *perjuria* J 21) ac *anutonou* (*anutonou* gl. *perjuria* Ofydd 42a); *carrecc* 'carreg' (gl. *Carubdim* MC 42a.b) > lluosog trwy newid llafariad *cerric* (*nouircerricc* '? y cerrig' gl. *cautium* MC 51a.a.), a lluosog trwy ychwanegu'r terfyniad -*ou*, *carrecou* (*cárrécóu* gl. *scropea* [leg. *scrupea*] J 26). Noder hefyd y ffurf lluosog ryfedd *guorennieu* 'ffracsiynau, ownsys' yn *is XXX ha guorennieu* *quotig* MP 22b; disgwyld y terfyniad -*iou*.¹⁸

Enw torfol a ffurf unigolynnol: *atar* 'adar' (*hou bein atar* 'pe ?byddai yna adar' MP 22b)/ *eterin(n)* 'aderyn' (*agit eterin illud* 'â yr aderyn hwn' MP 22b, *ir pimphet eterin* 'y pumed aderyn' MP 22b).

YR ANSODDAIR

Ychydig iawn o dystiolaeth sydd am rediad yr ansoddair mewn ffynonellau Hen Gymraeg. Dim ond ychydig o enghreifftiau o ffurfiau lluosog a geir: *dubeneticion* 'wedi'u torri i ffwrdd' (*hapax*) yn *ordubeneticion abalbrouannou* 'afalau breuant wedi'u torri i ffwrdd' gl. *gurgulionibus exsectis* MC 42a.a., a'r ffurf anodd *dincchiriueticion* yn *irdincchiriueticion* gl. *principales* Prisc 16 b. Fel mewn cyfnodau diweddarach, mae gan rai ansoddeiriau ddwy genedl, e.e. *bríth* 'bryth' (gwrywaidd) gl. *pictam* (J 30) vs *bronn-breith-et* 'bronfreithod' sy'n cynnwys y ffurf *breith* 'braith' (benywaidd) yn *cecinet bronnbreithet* 'sgrechod y coed, bronfreithod' gl. *cicadae* Ovid 40b. O ran graddau cymhariaeth, nid oes ond un enghraifft o'r radd gyfartal hanesyddol, sef *cithremmet* 'cyfartal' gl. *b[i]lance libra* MC 12 b.a., ond noder hefyd *mortru* 'mor druenus' gl. *eheu* Ovid 39a. Ceir ffurfiau y radd gymharol yn -*ach*: *guobriach* 'mwy urddasol' gl. *sapientior* Ovid 37b (cymh. *guobri* 'urddasol, anrhydeddus' gl. *gravis* Ovid 40a), *iselach* 'is' gl. *interiores* Ang 12b ac *isselach* gl. *submersior* Ang 61a; ceir y radd gysefin yn *o isel* gl. *ex humili* J 5. Gweler hefyd *moi* 'mwy' yn *is moi hinnoid* 'mae hynny'n fwy' MP 23a. Yn y radd eithaf, ychwanegir yr ôl-ddodiad -*am*, e.e. *pellaham* 'pellaf' (*ôr ree issid pellaham* 'o'r rhai sydd bellaf' gl. *a superioribus continentur* Ang 81b); cf. y radd gysefin *pel* 'pell' (*amgucant pel amtanndi* 'dadleuasant yn hir [yn llythrennol 'pell'] amdani' Chad 2). Yn wahanol i Gymraeg Modern, daw'r ansoddair o flaen yr enw weithiau,

17 Ar y glos hwn, gw. A. Falileyev, 'Two Old Welsh Notes', *SC*, 33 (1999), 353.

18 Ond noder bod Pierre-Yves Lambert yn deall y ffurf hon fel ffurf ferfol 3 un. presennol dibynnol (P.-Y. Lambert, 'The Old Welsh Glosses on Weights and Measures' yn *Yr Hen Iaith: Studies in Early Welsh*, gol. P. Russell (Aberystwyth, 2003), tt. 103-34 (tt. 122-23)).

e.e. *creaticaul plant* ‘plant a greuwyd’ gl. *genialis praeda* Ovid 38b, *irmaur nimer* ‘y nifer fawr’ MP 22b. Ceir y drefn arferol (enw + ansoddair) yn aml hefyd, fodd bynnag, e.e. *fistl gablau* ‘ffistwla wedi’i hollti’ gl. *fistula [si]bilatrix* MC 62b.a; *ir loc guac* (Comp 6, 8, 17), *irloc guac* (Comp 14), *irloc quac* (Comp 9) ‘y lle gwag’.

Y RHAGENWAU¹⁹

RHAGENW PERSONOL

Un. 1	mi	Llu. 1	ni
2	ti	2	hui
3	em (gwr.), hithou (ben., cysylltiol)	3	-

Enghreifftiau: *mi am (franc)* ‘fi a’m milwr cyflog’ Juv 3 (1.3; 2.3); *omnipotens auctor tidicones adiam*r**[...]* ‘Creawdwr hollalluog, Ti a wnaeth ???’ Juv 9 (1.1–2); *em ir cisemic* ‘ef yw’r cyntaf’ gl. *qui primus* J 70; *aries hithou* ‘Aries hithau’ Comp 13; *isid ni* ‘sydd ni’ gl. *nostri qui eam* Ang 60 b; *íshuí* ‘chi ydyw’ gl. *quos* J 19; *hui* ‘chi’ gl. *quae* MC 63 a.a.

Ffurfir *rhagenw atblygol* gyda’r geiryn *hun*; cymh. *mi mihun* ‘fi fy hun’ gl. *ipsa* MC 51 b.a., *dittihun* ‘ti dy hun’ gl. *tibi soli* MC 9a.a.

RHAGENW MEDDIANNOL

Un. 1	mi, -m	Llu. 1	an, -n
2	ti	2	-
3	e (?), (h)i	3	ou

Enghreifftiau: *mitelu* ‘fy nheulu’ Juv 3 (1.2); *mi am (franc)* ‘fi a’m (milwr cyflog)’ Juv 3 (1.3; 2.3); *o e leidim* ‘??o’i gwlychu’ gl. *processu* Ang. 61b (dehongliad dadleuol); *o i nerth* ‘o’i nerth’ gl. *sua ui* Ang 15 b; *chitutun hi torr* ‘mor bell â ?chledr ei law’ MP 23a; *dam ancaur* ‘am ein crochan’ Juv 3 (1.3).

RHAGENW MEWNOL

Ceir enghreifftau o ragenwau mewmol mewn testunau Hen Gymraeg:

- 1 unig. –m-: *na-m ercit* ‘peidied â’m cyfarch’ (Juv 3 (3.1)).
- 2 unig. –t- (/θ/): *imalitiduch* ‘fel y’th ddyco (?)’ (Chad 3).
- 3 unigol –s-; –it-: *nisacup nis arcup leder* ‘nid yw llenyddiaeth yn ei chynnwys, nac yn gallu ei chynnwys’ (J 9 (3.3)); *immit cel irnimer bichan gutan irmaur nimer* ‘mae’r nifer fychan yn ei chuddio ei hunan o dan y nifer fawr’ (MP 22b).²⁰
- 1 lluosog –n-: *a-n guorit a-n guoraut* ‘a fydd yn ein hachub, a’n hachubodd’ (Juv. 9 (5.1)).

19 Am y rhagenw Cymraeg Canol gw. GCC: 31–72; E. Parina, ‘Reflexivpronomina im Mittelmymrischen’ yn H. Birkhan (gol.), *Kelten-Einfälle an der Donau* (Wien, 2007), tt. 390–96; ‘Coherence Markers: Conjunctive Personal Pronouns in Middle Welsh’, *Studia Celtica Fennica* 4 (2007), 75–84.

20 Ymhellach ar y ffurf ddiwethaf, gw. y llyfryddiaeth a roddir gan Simon Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature: Evidence from the Verbal System* (Aberystwyth, 2013), t. 85.

RHAGENW DANGOSOL

Gwrywaidd unigol: *hinn* (*irhinn issid críst* ‘yr hwn sydd Crist’ gl. *Christus quem* J 81).

Gwrywaidd unigol: *hinnuith* (*ir did hinnuith* ‘y dydd hwnnw’ Comp.) *hunnoid*, *hinnoid* (*ho hinnoid* ‘o hwnnw’ ac *is moi hinnoid* ‘mae hwnnw’n fwy’ MP 23a), *hunnuid* (*irgur hunnuid* .i. *mercurius* ‘y gŵr hwnnw, h.y. Mercurius’ gl. *celebrat* MC 4 b.a.).

Benywaidd unigol: *hunnuith* (*ir bloidin hunnuith* ‘y flwyddyn honno’ Comp.).

Diryw unigol (efallai): *hinnoid* (*prinit hinnoid* .iiii. aues ‘mae hynny’n prynu pedwar aderyn’ MP).

Lluosog: *hinnith* (*ir oithaur hinnith* ‘yr wyth awr hynny’ Comp.)

RHAGENWOLION

arall ‘arall’: *nitegid ad serenn arall* ‘nid ei at seren arall’ Comp 17.

hol ‘oll’: *ham hol enep* ‘a’m holl wyneb’ gl. *et totam faciem meam* Ox2 41.b²¹

leill ‘lleill’: **inc*glinau irleill* ‘?? y lleill’ gl. *Romanaque pectora* Ovid 39.b²²

nep(p) ‘neb’: *nép* gl. *ne quem* J 70.

nepun ‘neb, rhywun’: *nepun* gl. *qua* Ofydd 38.b

oll ‘oll, i gyd’: *issem ir .e. hinnuith issid diguedham oll* in *pagina regulari* ‘yr e honno sydd olaf i gyd’ Comp 15.

paup ‘pawb’: *gurt paup* ‘yn erbyn pawb’ gl. *consistes* [i.e. *contra quemvis*] Ofydd 39.b

popp ‘pob’: *popptu* ‘pob tu’ gl. *ambifarium* MC 12 b.b.

RHAGENW GOFYNNOL

pa ‘pa’: *passerenn. pigurthet. loyr* ‘pa seren y mae’r lleuad yn ei hwynebu’ Comp 4.

padiu ‘paddiw, i bwy, i beth’: *íssít pádíú itáú gúlát* gl. *celsi thronus est cui regia coeli* J 19;²³ *padiu* gl. *quid* Ofydd 41.a

pan ‘pan’: *pan aed bid. ad ir loc. guac.* ‘pan gyrhaedda’r lle gwag’ Comp 4; *aguirdou pan dibu* ‘â gwyρθiau pan ddaeth’ Juv 9 (4.2).

pui ‘pwy’: *pui* gl. *quid* Ofydd 41.a

21 Efallai mai glos Cernyweg yw hwn – gw. n. 56 uchod.

22 Ceir trafodaeth lawn ar y glos anodd hwn yn llyfr Paul Russell (i ymddangos).

23 Ar y glos anodd hwn, gw. Stefan Zimmer, ‘The Verb “to be” in Old Welsh’ yn *Studia Celtica et Indogermanica: Festschrift für Wolfgang Meid*, gol. Peter Anreiter ac Erzsébet Jerem (Budapest, 1999), tt. 547–57 (tt. 548–49).

Y RHIFOLION

'1'. Ceir Hen Gymraeg *unn* 'un' yn y glos *hírúnn* gl. *quem* (J 51). Yn ôl W. Stokes,²⁴ y rhagenw dangosol yr *hwn* sydd yma, ond gwell rhannu'r glos *hwn* fel y fannod + y rhifolyn '1'.

'2'. *dou* (gwr.) *dou punt* 'dwy bunt', *dou eterinn* 'dau aderyn' MP 22b; *diu* (ben.) *ithrirdiuail* 'rhwng y ddwy ael' gl. *glabella medietas* MC. 9b.b.

'3'. *tri* (gwr.) *ir tri u* 'y tri phump' MP 22b, *teir* (ben.) *teir petgured part unciae* 'tri chwarter owns' gl. *tertia pars unciae* MP 23a.

'4'. *petguar*: *petguar hanther scribl* 'pedwar hanner sgrwpl' MP 22b.

'5'. *pimp*: *int dou pimp* 'dau bump ydynt' MP 22b.

'8'. *oith*: *ir. oithaur hinnith* 'yr wyth awr hynny' Comp 4.

'9'. *nauou* (llu.): *amserpanatos irnauou remanserunt* III 'yr amser pan ?adawodd y nawiau' gl. *quamis ad nonas portiones tria remanserunt* Ang fo 14a.

'10': cf. *deccolion*: *ordeccolion* 'o'r degolion' gl. *decadibus*, MC. 7b.b.

'11': *undec* (efallai Hen Lydaweg, Ang).

'13': *teirdec* (ben.; efallai Hen Lydaweg, Ang).

'19': *naunec*, cf. *naunecant*: *circhl naunecant* 'cylch o bedair blynedd ar bymtheg' Comp 23.

'20': (-) *uceint*: *douceint torth* 'deugain torth' Chad 3, *isem hichet triuceint torth* 'dyma ei threth, trigain torth' Chad 4, *is trimuceint hestaur mel* 'trigain hestor o fêl ydyw' MP 22b, etc.

'40': *douceint*, *douhouceint*: *douceint torth* 'deugain torth' Chad 3; *is douhouceint* 'deugain ydyw' gl. XL Ang fo 59b.

'50': *pimmunt* mewn *pimmunt guar un l'* [dynodir] pum deg gydag un l' gl. *unde quinquaginta* Prisc fo 14a.

'60': *triuceint*, *trimuceint*: *isem hichet triuceint torth* 'dyma ei threth, trigain torth' Chad 4; *is trimuceint hestaur mel* 'trigain hestor o fêl ydyw' MP 22b.²⁵

'100': *cant*: *oith gueid guar cant* 'wyth gwaith allan o gant (?)' gl. *ratio cogit ciclos decennouenales XXVIII describi* Ang fo 21a.

TREFNOLION A FFRACSIYNAU

'3': *tritid* / *triti*: *In irtritid urd .i. Intrited retet* 'yn y drydedd res, h.y. yn y trydydd llwybr', *in triti urd* 'yn y drydedd res' (Comp.).

'4': *petguared* (ben.): *petguared part* 'pedwaredd ran' MP 23a; *petguarid* (gwr.): *bichet panu petuarid. did di aries* 'nes bod y pedwerydd dydd i Aries' (Comp 18).

'5': *pimphet*: *ir pimphet eterin* 'y pumed aderyn' MP 22b.

²⁴ 'Cambrica', *Transactions of the Philological Society* 1860–61, t. 218.

²⁵ Gw. Pierre-Yves Lambert, "'Thirty" and "Sixty" in Brittonic', *CMCS*, 8 (Gaeaf 1984), 29–43 (tt. 35–43).

Cymh. hefyd *cisemic* 'cyntaf' (*em ir cisemic* 'ef yw'r cyntaf' gl. *qui primus* J 70), sy'n *hapax*; cf. Cymraeg *cysefin* (Cymraeg Canol *kesseuin*, *cesseuyn*); Hen Lydwaeg *cisemic*.

Ffracsiynau:

'3/4': *teir petguared part unc* 'tri chwarter owns' MP 23a.

'2/5': *int dou pimp* 'dwyr ran o bump' MP 22b.

'1/3': *treaan: trean cant mel* 'traean (mwy) o fêl' MP 22b.

Y FERF²⁶

Y MODD MYNEGOL

Presennol

1 un. -*am*: *cimenghaam* 'cyfyngaf', *coilam* 'coeliaf', *guardam* 'chwarddaf'.

2 un. -*i(d)*: *c(h)epi* 'cei', *egid* 'ei'.

3 un. absoliwt -*it*: *agit* 'â', *amdinnit* 'amddiffynnaf', *istlinnit* 'datgana, sieryd', *prinit* 'pryna', *retit* 'rhed'; cymh. hefyd TRICET 'erys' (Tywyn).²⁷

3 un. cysylltiol Ø: *immit cel* 'ymgela', *minn* 'myn'.

3 llu. -*ant/-int*: *diprotant* 'difeddiannant', *scamnehgint* 'ysgafnhant', *nertheint* 'nerthant'.

Amhers. absoliwt -*Vtor*: *cephitor* 'ceir', *eirimotor* 'cyfrifir', *tarnetor* 'cyfrifir'.

Amhers. cysylltiol -*ir*: *rincir* 'y mae angen' (yn llythrennol 'rhyngir').²⁸

Nodyn 1: Yn ôl I. Williams,²⁹ mae Hen Gymraeg *egid* (*haccet. nitegid. di.a.* (Comp 8); *nitegid ad serennarall* (Comp 17)) yn ffurf 3 un. presennol. Derbyniwyd y dehongliad hwn gan D. Simon Evans (*GCC* 88), ond awgrymodd T. Arwyn Watkins³⁰ fod *egid* yn ffurf 2 un. presennol, felly 'ac felly nid ei i a'; 'nid ei at seren arall'.

Nodyn 2: Nid oes cytundeb ymysg ysgolheigion am y ffurfiau berfol mewn -*h*- (e.e. *cuinhaunt irruim mein* 'galarant am y rhwymau' gl. *perpetuis deflebit subsita poenis* J 55):

26 Am y ferf Gymraeg gynnar, gw. *GCC* 73–120; *GMW* 114–81; F. White, *Studies in the Morphology of the Early Welsh Verb* (Traethawd D. Phil., Rhydychen, 1985); G. R. Isaac, *The Verb in the Book of Aneirin. Studies in Syntax, Morphology and Etymology* (Tübingen, 1996); B. Schulze-Thulin, 'Zu den urbritannischen na-Präsentien', yn *Akten des Zweiten deutschen Keltologen-Symposiums*, gol. S. Zimmer et al (Tübingen, 1999), tt. 182–201; S. Schumacher, *The Historical Morphology of the Welsh Verbal Noun* (Maynooth, 2000); B. Schulze-Thulin, *Studien zu den urindogermanischen o-stufigen Kausativa, Iterativa und Nasalpräsentien im Kymrischen* (Innsbruck, 2001) (adolygiad gan K. H. Schmidt yn *ZCP* 53 (2003), 317–21); S. Rodway, *Dating Middle Welsh Texts: Evidence from the Verbal System* (Aberystwyth, 2013).

Gw. hefyd, o safbwynt hanesyddol, S. Schumacher, *Die keltischen Primärverben: ein vergleichendes, etymologisches und morphologisches Lexikon* (Innsbruck, 2004) (adolygiadau gan K. H. Schmidt yn *ZCP* 55 (2006), 266–72; G. R. Isaac yn *SC*, 40 (2006), 182–87).

27 Yma gwelir <e> am /i/, mwy na thebyg.

28 Gw. deongliadau P.-Y. Lambert, 'L'impersonnel en Celtique' yn *Scrîbthair a ainm nogaime. Scritti in Memoria di Enrico Campanile*, gol. R. Ambrosini (Pisa, 1997), tt. 491–514; cymh. S. Hewitt, 'The Impersonal in Breton', *Journal of Celtic Linguistics* 7 (2002), 1–39.

29 'The Computus Fragment', *B*, 3 (1927), 245–72 (t. 266).

30 'Constituent Order in the Old Welsh Verbal Sentence', *B*, 34 (1987), 51–60 (t. 59). Cf. Simon Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature: Evidence from the Verbal System* (Aberystwyth, 2013), t. 124.

a ydynt yn ffurfiau presennol (weithiau gydag ystyr dyfodol) neu a ydynt yn cynrychioli amser dyfodol go iawn?³¹

Nodyn 3: Yn y 3 un. a'r amhers., ceir ffurfiau absoliwt a ffurfiau cysylltiol (cf. Hen Wyddeleg). Yn hanesyddol, byddai ffurfiau absoliwt yn digwydd ar ddechrau cymal (e.e. TRICET NITANAM 'erys clwyf marwol' (Tywyn)), tra bod ffurfiau cysylltiol yn digwydd ar ôl geiryn (*nis minn tutbulc hai cenetl* 'nis myn Tudfwlch a'i deulu' (Chad 2)), ac ym mhob un safle yn achos berfau cyfansawdd (immit cel *irnimer bichan gutan gutan irmaur nimer* 'ymguddia'r nifer fechan o dan y nifer fawr' (MP 22b (238)); *ymgelaf* < **ambi-kel*-). Ceir enghraifft bosibl o derfyniad absoliwt gyda berf gyfansawdd, sef amdinnit *trynit trylenn* 'amddiffynna'r [ffon] dra gloyw, dra amddiffynnol' (Pad 1); *amdynnaf* < **ambi-dind*-. Mae'n bosibl, fodd bynnag, mai ffurf 3 un. gorchmynnol sydd yma.³²

Amherffaith³³

3 un. -*ei*: *nacgenei* 'nad oedd angen', *immisline* 'baeddai ei hunan'.³⁴

1 llu. -*en*: *iben* 'yfem'.

Gorffennol³⁵

3 un. absoliwt -*esit*: *rodesit* 'rhoddodd'.³⁶

3 un. cysylltiol -*es*: *dicones* 'gwnaeth', *rodes* 'rhoddodd'.

-*is* : *ercis* 'ceisiodd, gofynnodd', *diguormechis* 'ychwanegodd'.
ablaut *guoraut* 'achubodd'.³⁷

2 llu. -(*is*)-*auch*: *guodemisauch* 'goddefasoch'.

3 llu. -(*is*)-*ant*: *linisant* 'heintiasant, halogasant'; *imguodant* 'dywedasant wrth ei gilydd';
amucgant 'ymladdasant'.

3 llu. godd. -*etent*: *diconetent* 'gwnaethpwyd hwy'.

Gorberffaith

Ceir un ffurf orberffaith sicr mewn testun Hen Cymraeg: 3 un. *dirgatisse locclau* gl. *concesserat* 'gadawasai ??' (MC 8 a.b.), gyda'r geiryn perffaith -*r*- < *ri* (Cymraeg Canol ry :

31 Gweler S. Schumacher, 'The Middle Welsh Absolute Endings -(h)yt, -(h)it and -(h)awt and the Question of a "Future" in Old and Early Middle Welsh', *Die Sprache*, 37 (1995), 54–72; G. R. Isaac, *The Verb in the Book of Aneirin: Studies in Syntax, Morphology and Etymology* (Tübingen, 1996), 368–71; idem, 'The Old- and Early-Middle-Welsh "Future" Tense: Form and Function of a Moribund Category', *Journal of Celtic Studies*, 4 (2004), 153–70.

32 I. Williams, *The Beginnings of Welsh Poetry*, gol. R. Bromwich, ail olygiad (Caerdydd, 1980), t. 186; *Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar*, gol. M. Haycock (Llandysul, 1994), t. 243; Russell, 'englyn to St Padarn', t. 10; Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, t. 92. Gw. ibid, tt. 85–95 am ddatblygiad y system absoliwt/gysylltiol ac am arolwg ar gystrawen y ffurfiau absoliwt mewn Hen Gymraeg.

33 Ar gynhanes yr amser hwn, gw. G. R. Isaac, 'Zwei kymrische Etymologien: 1. mkymr. *rei*; 2. Die Endung -*ei* der 3. Pers. Sing. des Imperfekts', *ZCP*, 46 (1994), 200–02; idem, 'An Indo-European Athematic Imperfect in Welsh', *Studia Celtica*, 35 (2001), 354–59; idem, 'Keltiberisches und inselkeltisches Imperfekt', yn *Keltologie Heute – Themen und Fragestellungen. Akten des 3. deutschen Keltologensymposiums*, gol. E. Poppe (Münster 2004), tt. 47–56.

34 <-e> = /ei/.

35 Am gynhanes y ffurfiau gorffennol, gw. y llyfryddiaeth yn Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, tt. 69–70, 72.

36 Ar ffurfiau absoliwt yn yr amser gorffennol, gw. Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, tt. 90, 92. Mae'n amlwg yr ystyrid *rhoddi* yn ferf syml o gyfnod cynnar iawn.

37 Ar y ffurf anodd *atos* 'gadawodd', gw. Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, tt. 136–37.

Hen Wyddeleg *ro*) wedi'i fewnosod rhwng y geiryn rhagferfol a bôn y ferf. Cf. hefyd *pucsaun* (Juv 9) ?am *pucasun* 'dymunaswn'.³⁸

Y MODD DIBYNNOL

Ceir un ffurf 3 un. pres. dib. *anguastathaoei* gl. *uacillet* 'anwadalo' (Ang 70 b), ond gall hon fod yn Llydaweg. Ffurff arall yw *imalitiduch cimarguith[i]ejt* '?fel yr arweinio'r arweinwyr di' (Chad 3), ond mae'r ymadrodd hwn yn broblematic. Bid a fo am y gystrawen, mae'n debyg ei fod yn cynnwys ffurf 3 un. pres. dib. y ferf *dyddwyn*, cf. Cymraeg Canol *dydych* (GCC 86). Ceir ffurf amhers. pres. dib. gyda'r terfyniad *-her*: *hit ni ri tarnher* 'hyd y cyfrifer' (Comp.).

Y MODD GORCHMYNNOL

2 un. Cyfetyb y ffurf hon â bôn presennol y modd mynegol, fel arfer, e.e. *ceis* 'ceisia!' (Comp.).

3 un. Yr unig ffurf yw *ercit*: *namercit mi nep leguenid henoid* 'Nac arched neb gennyf fi lawenydd heno' (Juv 3 (3.1));³⁹ cymh. ffurf 3 un. gorffennol yr un ferf, *rit ercis [o] raut inadaut presen* 'mae wedi gofyn o lu'r byd' (Juv 9 (8.1)),⁴⁰ a'r berfenw *surexit tutbulc [...]* *dierchim tir telih* 'cododd Tudfwlch [...] i hawlio Tir Telych' (Chad 2).

1 llu. *-un*: *guragun* 'gwnawn' (Chad 2).

2 llu. Efallai *hac digluiuhit* (llsgr. *diglniuhit*) 'a ?glanhewch!' gl. *[et] eliqua* Ox2 44b – ond efallai mai Hen Gernyweg yw'r glos hwn; gall fod yn 3 un. hefyd.⁴¹

Berfau sy'n cynnwys yr ôl-ddodiad *-ha-* (< Celteg **-sag-*): *helghati* gl. *venare* 'chwilia di!' (Ofydd 38a); *nerthiti* gl. *hortabere* 'atgyfnertha di!' (Ofydd 39b);⁴² cymh. y ffurf 3 llu. presennol mynegol *nérthéint* gl. *armant* 'atgyfnerthant' (J 89).

BERFENW

Mae sawl ôl-ddodiad wedi'i ddefnyddio i greu berfenw.⁴³ Y canlynol a geir mewn testunau Hen Gymraeg:

-im: *erchim* 'gofyn, hawlio' (*dierchim tir telih* 'i hawlio Tir Telych' (Chad 2)), *molim* 'moli, canmol' (*ni guor gnim molim trintaut* 'nid gormod o lafur yw moli'r Drindod' (Juv 9 (5.3))).

-um: *imladum* 'ymladd' (*imladum* gl. *attritu* (Ang 15b): efallai Hen Lydaweg).

-ec: *retec* 'rhedeg' (*Intrited retec* 'yn y trydydd cwrs' (yn llythrennol 'rhedeg') (Comp 2)).

38 Gw. ymhellach Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, tt. 134–35.

39 Cyfieithiad Gwyn Thomas, *Hen Englynion* (Llandybïe, 2015), t. 88.

40 Am y darlleniad, gw. *The Cambridge Juvenius Manuscript Glossed in Latin, Old Welsh, and Old Irish: Text and Commentary*, gol. Helen McKee (Aberystwyth, 2000), t. 540.

41 OB 66.

42 Am *nertha ti?* Mae hon yn 2 un. pres. myn. (< **nerthid ti*) yn ôl Peter Schrijver (OB 59; cf. Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, tt. 47–48).

43 Gw. Stefan Schumacher, *The Historical Morphology of the Welsh Verbal Noun* (Maynooth, 2000).

ANSODDAIR BERFOL

Y terfyniad yw *-etic: anter-metetic* ‘wedi’i hanner medi’ (*antermetetic* gl. *semiputata* (J 77)); *bleu-porth-etic* ‘yn dwyn gwlân’ (*nom irbleuporthetic* ‘?neuadd yr un sy’n dwyn gwlân’ gl. *lanigerae templa* Ofydd 38a).

RHEDIAD ‘BOD’⁴⁴**Y modd mynegol***Presennol*

3 un. (cyplad) *is(s): isgurth ir serenn* ‘yn erbyn y seren’ (Comp.); *issguir* gl. *verum* ‘mae’n wir’ (MC 13 a.b.); gyda rhagenw ôl, e.e., *isem hichet triuceint torth* ‘dyma ei deyrnged, trigain torth’ (Chad 4).

3 un. (ffurf negyddol ar y cyplad) *ni(t): nit abruid* ‘nid yw’n anodd’ (Comp.); cymh. *is abruid* ‘mae’n anodd’ (Juv. 9.3).

3 un. (cysylltiol y cyplad) *-oi, -iu: biheit hetham ír eguin hittoi ír hunc* ‘hyd eithaf yr ewin, dyna’r *uncia*’ (MP 23a (241)), gyda’r geiryn *hitt* (= Cymraeg Canol/Modernyd, e.e. yn ydyw); *bichet paniu pet guarid. did di aries* ‘hyd y mae’r pedwerydd dydd i Aries’ (Comp 18).

3 un. perthynol *issi, is(s)id, is(s)it: pan aed bid. ad ir loc. guac. issi. in triti urd* ‘pan gyrhaedda’r lle gwag sydd yn y drydedd res’ (Comp 5); *Is aries isid in arcimeir* ‘Aries sydd gyferbyn’ (Comp 12); *íssít pádíú itáú gúlát gl. celsi thronus est cui regia coeli* ‘?y mae [Un] y mae [Iddo] wlad’ (J 19).

3 un. (berf fodoli) *hois, hoys* (Cymraeg Modern *oes*): *Oraur. ni hois. ir loc guac hinnith. in pagina regulari* ‘pan nad yw’r lle gwag hwnnw yn y *pagina regularis*’ (Comp 5–6); *Cinnit hoys irloc guac hinnuith In pagina regulari* ‘er nad yw’r lle gwag hwnnw yn y *pagina regularis*’ (Comp 14).

?y taw: *íssít pádíú itáú gúlát gl. celsi thronus est cui regia coeli* ‘?y mae [Un] y mae [Iddo] wlad’ (J 19) – nid oes sicrwydd am hyn.

3 llu. (*h*)*int: enuein di Sibellae int hinn* ‘enwau’r Sibylliaid yw’r rhain’ gl. *Erytria quaeque Cumea est vel Phrigia* (MC 11 b.b). Cymh. *int dou pimp* ‘maent yn ddau bump’ (MP 22b (230)); *hint c punt* ‘maent yn gan punt’ gl. *centum* (MP 23a (229)).

Presennol arferiadol

3 un. *bid: ir loc guac haibid post. o.* ‘y lle gwag a fydd ar ôl o’ (Comp 8).

Amherffraith

3 un. *oid: tir telih haioid ilau elcu* ‘Tir Telych a oedd yn llaw Elgu’ (Chad 2).

Gorffennol

3 un. *bu: ir serenn. hai bu in arcimeir. o.* ‘y seren a fu gyferbyn ag o’ (Comp 7).

⁴⁴ Gweler: S. Zimmer, ‘The Verb *to be* in Old Welsh’, yn *Studia Celtica et Indogermanica*, gol. P. Anreiter ac E. Jerem (Budapest, 1999), tt. 547–557; *OB* 68–72.

Y modd dibynnol*Presennol*

3 un. *boi(t)*: *cennit boi loc guac* ‘er na fo lle gwag’ (Comp 12); *hou boit cihitun ceng ir esceir* ‘os bydd mor bell â ?chefn y ?fraich’ (MP 23a (246)).

Amherffaith

3 un. *be*: *nam ir ni be cás igridu* ‘dim ond fel na fyddai casineb rhyngddynt’ (Chad 2).

3 llu. *bein(n)*: *hoid hoitou hou bein atar. ha beinn cihunn* ‘byddai ?anawsterau pe ?byddai yna adar a fyddai ?yr un’ MP 22b (234).

Y modd gorchmynnol

3 un. *bit* ‘boed’ gl. *assit* (J 32).

BERFAU CYFANSAWDD BOD

Ceir rhai ffurfiau berfol mewn testunau Hen Gymraeg sy’n cynnwys ffurfiau’r ferf ‘bod’.

Modd Mynegol

3 un. presennol: (*darfod*) *ir nider uid hinn. hou nit bloidin salt* ‘er na dderfydd hyn oni bai ei bod yn flwyddyn *saltus*’ (Comp 21–22); (*dyfod*) *irnidibid ir loyr di.a.* ‘er na ddaw’r lleuad i *a*’ (Comp 9).

3 un. gorffennol: (*dyfod*) *aguirdou pan dibu* ‘â gwyrthiau pan ddaeth’ (Juv 9 (4.2)).

Modd Dibynnol

2 un. pres. dib.: (*hanfod*) *anbiic guell* ‘henffych well’ gl. *magister aue* (Ox2 46b (10.26)).⁴⁵

ADFERFAU

Ceir rhai adferfau mewn testunau Hen Gymraeg, e.e. *henoid* ‘heno’, *in* ‘yna’, *trennid* ‘trennydd’ (gl. *postridie* (MC 7 a.b.)). Fel mewn Cymraeg diweddarach, ffurfir adferfau o ansoddeiriau gyda geirynnau sy’n peri treigladd meddal, *int* ac *it* (*int dosséheitic* ‘yn ddiferol’ gl. *gutatim* (Ang 15b); *it cluis it humil inharaut* [llsgr. *inhared*] *celmed* ‘yn hygryw, yn ostyngedig, mewn gweddi gelfydd’ (J 9, 7.1)). Gellir defnyddio’r enw fel adferf, e.e. *retit loyr ir did hinuith* ‘rhed y lleuad y dydd hwnnw’ (Comp.).⁴⁶

45 Yn ôl F. White (*Studies in the Morphology of the Early Welsh Verb* (Traethawd D. Phil., Oxford, 1985), tt. 142, 265), mae’n bosibl deall y ffurf hon fel 2 un. gorchmynnol.

46 Gweler hefyd H. Lewis, ‘Old Welsh Syntax’, *Celtica*, 3 (1956), 297; A. Falileyev, ‘On the Adverbial Usage of Adjectives in Brittonic Languages’ yn *Origins and Revivals: Proceedings of the First Australian Conference of Celtic Studies*, gol. G. Evans, B. Martin a J. Wooding (Sydney 2000), tt. 37–43; O. Gensler, ‘Why Should a Demonstrative Turn into a Preposition? The Evolution of Welsh Predicative *yn*’, *Language*, 78 (2002), 710–64.

RHEDIADAU ARDDODIAID⁴⁷

3 un. gwr.: *hanaud* 'ohono' (Comp.), cf. Cymraeg Canol *ohanaw*.
racdam gl. *sibi* 'rhagddo' (J 67).

3 un. ben.: *amtanndi* 'amdani' (Chad 2).

3 llu. *gurthdo* gl. *obsistit* 'wrthynt' (J 3);⁴⁸ *didu* 'iddynt' (Juv 9); *igridu* (> **itridu?*, cf. Cymraeg Canol *ythr*)⁴⁹ 'rhyngddynt' (Chad 2).

NODYN AR GYSTRAWEN⁵⁰

Mewn Hen Cymraeg, fel mewn Cymraeg Modern, mae'r ferf yn dod ar ddechrau cymal, fel arfer. Yn aml, gelwir y drefn honno yn VSO (Berf – Goddrych – Gwrthrych). Enghreifftiau: *amgucant pel amtanndi* 'dadleuasant yn hir amdani'; *imguodant ir degion* 'siaradodd y dynion da â'i gilydd' (Chad 2). Ceir cystrawen bwysleisiol lle y dodir yr elfen a bwysleisir ar ddechrau'r cymal, wedi'i rhagflaenu gan y cyplad, a chyda'r ferf mewn cymal perthynol: *is Aries isid in arcimeir* [e] 'Aries sydd cyferbyn ag [e]'; *issem ir .e. hinnuith issid diguedham* 'yr e honno sydd olaf' (Comp.). Weithiau, hepgorir y cyplad, e.e. *ti dicones* 'Ti a wnaeth' (J 9). Mewn cymalau perthynol, ceir y geiryn (*h*)a gyda berfau syml, e.e. *un ha med* 'yr Un a fedd' (J 9);⁵¹ *ha crip* 'a griba' gl. *pectens* (Ofydd 42a).⁵² Mae'n debyg bod y gystrawen hon wrthi'n disodli cystrawen hŷn lle yr oedd gan ferfau syml derfyniad 3 un. perthynol yn yr amser presennol mynegol, e.e. *unguetid* 'un sy'n siarad' (J 3).⁵³ Yn achos berfau cyfansawdd, ni cheir terfyniad perthynol na geiryn, e.e. *ir pimphet eterin diguormechís Lucas* 'y pumed aderyn a ychwanegodd Lucas' (MP). Mae'n debyg y byddai treigladd meddal ar ôl geiryn cyntaf berf gyfansawdd (*di-* yn yr achos hwn) mewn cymal perthynol, h.y. /diworþexis/, ond mae'r orgraff yn amwys.⁵⁴

47 Gweler P. Sims-Williams, 'Variation in Middle Welsh Conjugated Prepositions: Chronology, Register and Dialect', *Transactions of the Philological Society*, 111 (2013), 1–50.

48 Ond nid oes cytundeb ymysg ysgolheigion ynglŷn â'r ffurf hon: gall fod yn ffurf 3 un., neu fe all fod yn ffurf ferfol, cytras â Hen Wyddeleg *fris-tá* 'y mae yn erbyn'. Gweler McKee, *Juvenus*, t. 503.

49 G. R. Isaac, 'Some Welsh Etymologies', *ÉC*, 30 (1994), 229–31 (t. 231).

50 Am gystrawen Hen Gymraeg, gweler: H. Lewis, 'Old Welsh Syntax', *Celtica*, 3 (1956), 295–99; T. A. Watkins, 'Constituent Order in the Old Welsh Verbal Sentence', *B*, 34 (1987), 51–60; T. A. Watkins, 'The Descriptive Predicative in Old and Middle Welsh' yn *Hispano-Gallo-Brittonica*, gol. J. F. Eska, N. Jacobs a R. Geraint Gruffydd (Caerdydd, 1995), 278–303; *OB* 72–76.

51 Ond mae'n bosibl mai enw yw *med*, 'gallu'. Os felly, 'yr Un â'r gallu' fyddai'r ystyr (T. Arwyn Watkins, 'Englynion y Juvenus' yn *Bardos: Penodau ar y Traddodiad Barddol Cymreig a Cheltaidd*, gol. R. Geraint Gruffydd (Caerdydd, 1982), tt. 29–43 (t. 42)).

52 Gweler P.-Y. Lambert, 'Les gloses grammaticales brittoniques', *ÉC*, 24 (1987), 285–308 (t. 300). Ond noder y dadansoddiad amgen 'a chrib' (e.e. *Canu Aneirin*, gol. Ifor Williams (Caerdydd, 1938), t. lxxxix).

53 Gw. Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, 117–27.

54 Gw. y llyfryddiaeth yn Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, t. 86.

III : *Detholion*

1. CASGLIAD O LOSAU

Am y llawysgrifau gweler uchod. Rhannwyd geiriau yma er hwylustod i'r darlennydd.

1. *ir tir* gl. *fundum* J 73.
2. *ir mesur* gl. *nummum* J 80.
3. *ír bréni* gl. *proram* J 31.
4. *or dometic* gl. *domito* Ofydd 39a.
5. *minn* gl. *sertum* MC 6b.a.
6. *minnou* gl. *serta* MC 9a.a.
7. *ir tonnou* gl. *aequora* J 60.
8. *aperth* gl. *victima* Ofydd 41b.
9. *di aperthou* gl. *muneribus* Ofydd 37b.
10. *o cloriou* gl. *tabellis* Ofydd 38a.
11. *or deccolion* gl. *decadibus* MC 7b.b.
12. *a mein funiou* gl. *vittoe tenues* Ofydd 37a.
13. *is cimadas* gl. *par est* MC 4b.b.
14. *issem i anu* gl. *Genius* MC 11a.b.
15. *enuein di Sibellae int hinn* gl. *Erytria quaeque Cumea est vel Phrigia* MC 11b.b.
16. *or dubeneticion abalbrouannou* gl. *gurgulionibus exsectis* MC 42a.a.
17. *a hir etem* gl. *instita longa* Ofydd 37a.
18. *creaticaul plant* gl. *genialis praeda* Ofydd 38b.
19. *ham hol enep* gl. *et totam faciem meam* Ox2 41b.¹
20. *hin map di Iob* gl. *love dignus* Ofydd 39b.
21. *trui ir unolion* gl. *per monades* MC 7b.b.
22. *troi enmeituou* gl. *per nutus* Ofydd 38b.
23. *ir hinn issid críst* gl. *Christus quem* J 81.
24. *is amraud* gl. *mens est* J 78.
25. *em ir cisemic* gl. *qui primus* J 70.
26. *nat oid guoceleseticc* gl. *nulla... titillata* MC 12a.b.

1 Efallai bod hwn yn los Cernyweg; gweler n. 56 uchod.

2. MESURAU A PHWYSAU

Golygiad: P.-Y. Lambert, 'The Old Welsh Glosses on Weights and Measures' yn *Yr Hen Iaith: Studies in Early Welsh*, gol. P. Russell (Aberystwyth 2003), tt. 103–34 (tt. 110 a 112–13).

a) Tud. 22b.

Dou punt petguar hanther scribl, prinit hinnoid **.iiii. aues et .u. qui adicit Lucam.**² Ní choilám hinnoid amser is cihun argant agit eterin **illúd.**³ Ir pimphet eterin diguormechís **Lucas**, hegit hunnoid **in pretium benedictionis.**⁴

b) Tud. 22b.

Ni choilám immit-cel ir nimer bichan gutan ir maur nimer.

c) Tud 23a.

.i. tertia pars unciae pollicis,⁵ teir. petgúared párt **unciae mensura pollicis**⁶ ír bís bichan **.i.**⁷ ámcibrét ir máut biheit hetham ír eguin hittoi ír **húnc**⁸ isit petguared pard guorfrit nímer ho hinnoid guotan amcibfret ir bis hiri erguid **si unciae pollicis xx et demedium unciae.**⁹

Nodyn: Argreffir y geiriau Lladin mewn du. Trafodwyd y glosau Hen Gymraeg gan P. Y. Lambert (yn Saesneg), I. Williams (yn Gymraeg) a chennyf innau (yn Ffrangeg).¹⁰ Gwelir ystod o wahanol ddeongliadau o rai geiriau: gw. yr eirfa isod. Ar y ffurfiau berfol *agit, hegit, is, isit, hittoi, immit-cel*, gweler yr Adran ar ramadeg uchod. Darllenodd P.-Y. Lambert *ir bis hiri* yn lle *ir bis hinn*, gan esbonio *hiri* fel 'hir'.

3. COFNOD SUREXIT (CHAD 2)

Golygiad: D. Jenkins a M. E. Owen 'The Welsh Marginalia in the Lichfield Gospels. Part II: The "Surexit" Memorandum', *CMCS*, 7 (Haf 1984), 91–120 (t. 91).

Surexit¹¹ Tutbulc filius¹² Liuit ha gener¹³ Tutri di erchim 'Tir Telih' hai oid i lau Elcu filius Gelhig ha luidt Iuguret. Amgucant pel amtanndi: ho diued diprotant gener Tutri o guir. Imguodant ir deigion, 'Guragun tagc'. Rodesit Elcu guetig equs, tres uache,¹⁴ tres uache nouidligi, *nam* ir ni be cás igridu di medichat guetig hit Did Braut. Grefiat guetig: nis minn Tutbulc ha'i cenetl *in* ois oisou.

Nodyn: Argreffir geiriau Lladin yma mewn llythrennau du. Cyfetyb y ferf Ladin *surexit* (am *surrexit*) i Gymraeg *cododd*.¹⁵ Mae'r ffurf *uache* yn lle Lladin safonol *vaccae* 'buchod' yn

2 Lladin: 'pedwar aderyn a'r pumed y mae Luc yn ei ychwanegu'.

3 Lladin: 'hwn(nw)'.

4 Lladin: 'gwerth bendith'.

5 Lladin: 'h.y. trydedd ran owns y bawd'.

6 Lladin: 'mesur owns y bawd (??)'.

7 Lladin: 'h.y.'.

8 *hunc* = Lladin *unc(ia)* 'owns'.

9 Lladin: 'os yw owns y bawd yn 20 owns a hanner'.

10 Lambert, *op. cit.*, tt. 124–26, 129–33; I. Williams 'Glosau Rhydychen: Mesurau a Phwysau', *B*, 5 (1930), 226–48; *LVG* 82–88.

11 Lladin: 'cododd'.

12 Lladin: 'mab'.

13 Lladin: 'mab-yng-nghyfraith'.

14 Lladin: 'ceffyl, tair buwch'.

15 Gweler P. Sims-Williams, 'The Uses of Writing in Early Medieval Wales' yn *Literacy in Medieval Celtic Societies*, gol. H. Pryce (Caergrawnt, 1998), tt. 28 a 37.

hynod. Awgrymodd D. Jenkins a M. E. Owen yn betrus bod yr *c* ddwbl wedi'i llaesu rhwng llafariad, fel yn yr ieithoedd Brythoneg (-*cc-* > *ch* /*x*/).¹⁶ Nodasant hefyd bod orgraff *equus* (ffurf safanol *equus* 'ceffyl') yn arferol mewn testunau Lladin o Gymru, gyda *q* am *qu*. Yn ôl pob tebyg, mae *gener* yn air Lladin hefyd, sef 'mab-yng-nghyfraith' (cymh. Hen Gymraeg *dauu* gl. *cliens* 'mab-yng-nghyfraith' (Ovid 38a); cf. Hen Gernyweg *dof* gl. *gener* yn y 'Vocabularium Cornicum'). Ond awgrymodd S. Zimmer fod *gener* yng Nghofnod Surexit yn fenthyciad Lladin mewn Hen Gymraeg.¹⁷

Ceir rhai enwau personol Cymraeg yng Nghofnod Surexit: *Tudbulc* (*Tudfwlch*), *Liuit* (*Llywyd*), *Tutri* (*Tudri*, cymh. *Tudur*), *Elcu* (*Elgu*), *Gelhig* (*Gelli* neu *Gelly*), *Iuguret* (< *iud-* 'arglwydd', gyda *d* goll, cf. *Llydaweg* *logarun*). Dilynir y darn gan restr o dystion, sy'n cynnwys mwy o enwau, e.e. *Gurgint* (*Gwryn*); *Aidan* (*Aeddan* < Hen Wyddeleg *Áedán*).¹⁸ Mae'n bosibl bod *nouidligi* 'newydd fwrw llo' yn fenthyciad o Hen Wyddeleg *nuidlech*.¹⁹

Trafodwyd pob agwedd ar Gofnod Surexit gan D. Jenkins a M. E. Owen.²⁰

4. DERNYN Y COMPUTUS

Golygiad: I. Williams, 'The Computus Fragment', *B*, 3 (1927), 245–72. Argreffir geiriau Lladin yma mewn llythrennau du. *Salt* (*e*) yw 'saltus Lunae' ('naid y lleuad'); *bissei* 'dydd ymsang' < Lladin *bisse(ctus)*. Mae dechrau'r testun ar goll, felly mae'r dernyn hysbys yn dechrau yng nghanol brawddeg, yn wir, yng nghanol gair.

[...ab]guidaur. Is mod cephitor did hanaud. In ir tritid urd, **id est**²¹ in trited retec, retit loyr. Guor hir seraul circhl ir ir tri ui aurⁱ, is did ciman ha ci. O'r **bissei**²² pan diconetentⁱⁱ ir oith aur hinnith pa sserenn pi gurthetⁱⁱⁱ loyr in pan aed-bid ad ir loc guac issi in triti urd. O'r aur^{iv} ni hois ir loc guac hinnith in **pagina regulari**?²³ Nit abruid. Ir serenn hai bu in arcimeir *o*, is gurtum^v tarnetor ir loc guac hai bid **post**²⁴ *o* haccet nit egid di *a* hit ni ri tarnher ir did hinuith **id est** ir loc quac ha bid **post** *o*. Ir ni dibid ir loyr hit ni ri tarner rann ir **bissei**. Hacet is gurth ir serenn hai bid in eircimeir *o* retit loyr ir did hinuith cen nit boi loc guac **inter o et a**²⁵ in **pagina regulari**. Is **Aries** isid in arcimeir. **Aries** hithou tra nos in eircimeir loc guac, **id est ii Kalendas Ianuarias**.²⁶ Cinnit hoys ir loc guac hinuith in **pagina regulari post e**. Issem ir *e* hinuith issid diguedham oll in **pagina regulari** hac in ir gueleri. gurt-trichiti nacgenei^{vi} bihit di'r terni^{vii} ir loc guac hai bid in ir gueleri nit egid ad serenn arall. **Aries** ithou guar **kalendis ianuariis**²⁷ bichet panu petguarid did di **Aries**.

16 "Surexit" Memorandum', t. 103.

17 'Vieux-gallois *gener* et autres problèmes à propos de la minute "Surexit"', *ÉC*, 33 (1997), 143–58.

18 Gweler S. Zimmer, 'Onomastique galloise et traditions gauloises' yn *Gaulois et celtique continental*, gol. P.-Y. Lambert (Geneva, 2007), tt. 447–69.

19 Gweler A. Falileyev, 'Beyond Historical Linguistics: A Case for Multilingualism in Early Wales' yn *Ireland and Europe in the Early Middle Ages: Texts and Transmission*, gol. P. Ní Catháin a M. Richter (Dulyn, 2001), tt. 6–13. Ond gwrthgyferbynnir Jacopo Bisagni, 'Leprechaun: A New Etymology', *CMCS*, 64 (Gaeaf 2012), 47–84 (tt. 60–61, n. 66) lle y dadleuir bod y gair Gwyddeleg yn fenthyciad o'r Gymraeg.

20 "Surexit" Memorandum'; cf. *LVG* 89–96.

21 Lladin: 'h.y.'

22 Lladin 'dydd ymsang'.

23 Lladin: 'tudalen rheolaidd' (h.y. enw testun *computus* Beda).

24 Lladin: 'ar ôl'.

25 Lladin: 'rhwng *o* ac *a*'.

26 Lladin: 'h.y. yr ail ddiwrnod cyn Dydd Calan [= 30 Rhagfyr]'.

27 Lladin: 'Dydd Calan'.

Sic solvendum est²⁸ Salt emmi-guollig hinnith ir bloidin hunnuith, ir hatbid oit guormod in ir salt. Ceis in ir loyr ha chepi hinn in guir, ir ni deruid hinn hou nit bloidin salt hai bid im guarphenn circhl naunecant.

Nodiadau:

- i. Mae *tri ui aur* yn gamgymeriad am *tri uiiii. aur*, h.y. 'tri wyth awr'.
- ii. *diconetent* 3 llu. godd. gorffennol (?); gweler *EGOW* 44–45.
- iii. *pa sserenn pigurthet loyr in*. Awgrymodd I. Williams fod *gurthet* yn ffurf amrywiol o **gurthret* < *gwrth-* + *rhed-* (cymh. *parthed*, *parthred*), neu'n wall copïo.²⁹ Yr ystyr lythrennol fyddai 'mae'n rhedeg yn erbyn', h.y. 'mae'n wynebu'. Yn ôl E. Hamp,³⁰ mae *pigurthet* yn sefyll am *pigurth[r]et*, sef *pigurth ret* ('what star against which runs the moon').
- iv. Am Hen Gymraeg *oraur* (o'r awr) sy'n cyfateb i Lydaweg *ann a or* 'canys' a Hen Wyddeleg *óre úand úair* 'pan' (Milan 82d 9).³¹
- v. Mae'r *hapax* Hen Gymraeg *gurtum* (gyda *gur-* fel yn *gurmaur* 'gor-fawr' yn Juvenius 3 (gw. isod) a *tum* 'twf' (cymh. Hen Lydaweg *tum*)) yn cyfateb i'r ffurf Aleg VERTOMV, *recte* DIVERTOMV.³²
- vi. = *na acgenei* 'nad oedd angen'. Ychwanegwyd yr *c* uwchben, gan yr un ysgrifennydd, mwy na thebyg.
- vii. Yn ôl I. Williams,³³ berfenw yw *terni*, ond awgrymodd T. Arwyn Watkins mai ffurf 2 un. presennol mynegol ydyw.³⁴

5. JUVENCUS 3

Golygiad: H. McKee, *The Cambridge Juvenius Manuscript Glossed in Latin, Old Welsh and Old Irish: Text and Commentary* (Aberystwyth 2000), tt. 270, 274, 276.

Ni guorcosam nemheunaur henoid.

Mi telu nit gurmaur;

mi am [franc] dam an calaur.

Ni canam, ni guardam, ni cusam henoid,

cet iben med nouel;

mi am franc dam an patel.

Na'm ercit mi nep leguenid henoid;

is discirr mi coueidid.

Dou nam ri ceus; un guetid

²⁸ Lladin: 'Felly y datrysiad yw'.

²⁹ 'Computus Fragment', t. 261.

³⁰ 'Miscellanea Celtica', *Studia Celtica* 10/11 (1975–76), t. 65. Cymh. hefyd G. R. Isaac, 'The Structure and Typology of Prepositional Relative Clauses in Early Welsh' yn *Yr Hen Iaith: Studies in Early Welsh*, gol. P. Russell (Aberystwyth, 2003), tt. 75–93 (t. 93).

³¹ Gweler H. Lewis, 'Yr Awr, Oraur', *B*, 6 (1931), 63–64.

³² Gweler nawr S. Zimmer, 'Gallisch DIVERTOMV, kymrisch *llawer*, tocharisch A *want-wras-ke*' yn *Sound Law and Analogy*, gol. A. Lubotsky (Amsterdam, 1997), tt. 353–58.

³³ 'Computus Fragment', t. 268.

³⁴ 'Constituent Order in the Old Welsh Verbal Sentence', *B*, 34 (1987), 51–60 (t. 59).

Nodiadau: Yn ôl I. Williams,³⁵ ystyr yr *hapax franc* (sy'n fenthyciad o'r Lladin *francus*) yw 'milwr hur'. Fodd bynnag, awgrymodd A. Breeze fod y gair yn fenthyciad o Hen Saesneg *franca* 'gwaywffon'.³⁶ Mae'n ddiddorol iawn y gall gair yn y llinell nesaf, *cusam*, fod yn fenthyciad o Hen Saesneg *cyssan* 'cusanu'.³⁷ Ond mae'n annhebygol iawn bod benthyciadau Saesneg mewn Hen Gymraeg, ac felly mae esboniad arall ar y ffurf yn bosibl: awgrymodd I. Williams (t. 96) ei fod yn amrywiad ar y ffurf **cosam*, sy'n perthyn i *guorcosam* 'datganaf'.³⁸ Mae *discirr* yn anodd.³⁹ Y llinell olaf sy'n cynnwys *ri ceus*, felly, yw'r anhawsaf. Mae'n debyg, fodd bynnag, bod y ferf yn golygu 'siarad' a ddefnyddir yma gyda'r geiryn *ri*- â grym posibiliad, felly 'gall siarad'.⁴⁰

6. JUVENCUS 9

Golygiad: H. McKee, *The Cambridge Juvenecus Manuscript Glossed in Latin, Old Welsh and Old Irish: Text and Commentary* (Aberystwyth 2000), t. 81.

1. 1. **omnipotens auctor**⁴¹ ti dicones
2. adi[amor p...]ⁱ
3.
2. 1. nit arcup betid hi couid canlo[u]
2. cet treidin guel ha guid
3. tibe[]rdutou [t]i guird****ii.
3. 1. dicones **pater**⁴² ha rimed presen
2. is abruid i cinimer
3. nis acup nis arcup leder.
4. 1. dicones Iesu di elimlu pbetid
2. a guirdou pan dibuⁱⁱⁱ
3. guotcapaur di Mer d[i]du^{iv}
5. 1. gur dicones remedau[t] elbid
2. an guorit, an guoraut
3. ni guorgnim⁴³ molim trintaut.

35 *Beginnings of Welsh Poetry*, t. 95.

36 'Hen Saesneg *franca*; Hen Gymraeg *franc*', *B*, 37 (1991), 98–99. Ond gwrthgyferbynnir Jenny Rowland, 'Old Welsh *franc*: An Old English Borrowing?', *CMCS*, 26 (Gaeaf 1993), 21–25.

37 Gw., e.e., McKee, *Juvenecus*, t. 485; S. Schumacher, *The Historical Morphology of the Welsh Verbal Noun* (Maynooth, 2000), t. 212.

38 Ar *guorcosam*, sy'n cynnwys yr un elfen â *dangos*, gweler F. O. Lindeman 'On the Origin of Welsh *dangosaf*, *dangos*', *Studia Celtica*, 28 (1994), 178–79; P.-Y. Lambert, adolygiad ar *EGOW*, *ÉC*, 35 (2003), 369–72 (t. 371). Gweler hefyd Jenny Rowland, 'Old Welsh *franc*: An Old English Borrowing?', *CMCS*, 26 (Gaeaf 1993), 21–25.

39 Gweler *LVG* 106–7, a nodir bod y gair, yn ôl *GPC* 1047, yn golygu 'cyffredin, isel, gwael, disylw'.

40 Gw. y llyfryddiaeth a roddir gan Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, t. 128, n. 364.

41 Lladin: 'creawdwr hollalluog'.

42 Lladin: 'tad'.

43 Darlleniad y llsg.: *guru gnim*.

6. 1. it cluis [in]bann^v i ciman guorsed
2. ceinmicun ucnou ran^{vi}
3. ucatritaut beantrident^{vii}.

7. 1. it cluis it humil in haraut⁴⁴ celmed
2. rit pucsaun^{viii} mi di trintaut
3. gurd meint i comoid i molaut.

8. 1. rit ercis [o] raut in adaut presen
2. piouboi int groisau
3. in un gueid guoled trintaut.

9. 1. un ha med ha puil ha per
2. uuc nem is nem int couer
3. nit guorgnim molim map Meir.

Nodiadau: Argreffir geiriau Lladin yma mewn llythrennau du.

i. Mae yna nifer o amrywiol ddarlleniadau o'r llinell hon: *adior* (W. Stokes); *adior p* (W. Skene); *adior pre* (H. Bradshaw). Yn ôl I. Williams,⁴⁵ mae'n debyg bod yma air cytras â Hen Wyddeleg *díamair* 'cyfrin, cudd', ond awgrymodd M. Haycock ddarllen **adien ior* 'Arglwydd tirion' neu **adiein ior* 'Arglwydd mwyn'.⁴⁶ Cymharodd hi hefyd y gair *diamorth* 'dilestair, rhwydd'. Yn gyffredinol, nid yw hyn yn glir.

ii. Mae'r llinell hon wedi dioddef difrod sylweddol.

iii. Yma (a hefyd efallai yn llau. 1.1–2 *omnipotens auctor tidicones/ adi[amor p...]*), mae *a* yn arddodiad 'o'; gweler EGOW 1 gyda chyfeiriadau pellach.

iv. Mae'r llinell *guotcapaur dimer d[i]du* yn anodd iawn. Yn ôl I. Williams,⁴⁷ y darlleniad yw *guotiapaur* gyda *t* uwchben, i'w darllen *guotit a paup* 'daear a glaswellt' (cymh. *tytwet* 'daear' â *guotit*), neu *guoti atpaur* 'wedi adladd'.⁴⁸ Cyfieithodd J. Rowland yr ymadrodd hwn '?after rising (from the dead)...to them'.⁴⁹ Cadarnhaodd H. McKee, fodd bynnag, mai *guotcapaur* yw darlleniad y llawysgrif fel yr awgrymodd Skene a Bradshaw.⁵⁰ Mae ystyr gweddill y llinell yn ansicr dros ben.⁵¹

v. Fe ddarllenwyd y gair hwn fel *inban* (W. Skene), *biban* (W. Stokes), ac *inban*, yr olaf gan I. Williams, a awgrymodd hefyd ei ddarllen gyda *-nn* ddwbl derfynol. Mae'n debyg bod yma adferf, 'yn uchel'.⁵² Yn ôl I. Williams,⁵³ mae'n bosibl cysylltu *cluis* â Chymraeg Canol *glwys* 'teg', neu gydag ansoddair sy'n perthyn i'r ferf *clywed*.

44 Darlleniad y llsg.: *hared*. Mae'n rhaid adfer *haraut* er mwyn yr odl. Y tebyg yw bod llygad y copïydd wedi llithro i ddiwedd y gair *celmed* yn ei gysail.

45 *Beginnings of Welsh Poetry*, tt. 103ff.

46 *Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar*, t. 9.

47 *Beginnings of Welsh Poetry*, tt. 109–10.

48 Cf. Haycock, *Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar*, t. 12.

49 *Early Welsh Saga Poetry* (Caergrawnt, 1990), t. 289.

50 *Cambridge Juvenius*, t. 502.

51 Gw. y sylwadau petrus iawn yn Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, t. 136, n. 391.

52 Cf. McKee, *Cambridge Juvenius*, tt. 510–11.

53 *Beginnings of Welsh Poetry*, t. 111.

vi. Mae'r ferf *ceinmygu* yn cynnwys y gair *cain* + **mygu* (cymh. e. e. *dirmygu*). Yr ystyr yw 'edmygu, hoffi'. Cf. y defnydd o *cain* fel adferf: *ni cein guodemisauch* gl. *non bene passa* 'nid yn dda y goddefasoch' (Ovid 39a); cymh. Hen Wyddeleg *caínscribaimm* 'ysgrifennaf yn hardd'.⁵⁴ Dosbarthwyd *ceinmicun* fel 1 llu. presennol neu amherffaith.⁵⁵ Awgryma I. Williams fod *ucnou* yn dod o *uch* + *gnou* 'enwog' (cf. Cymraeg Canol *ygnou* '?enwog mewn brwydr' (Llyfr Taliesin)).⁵⁶ Mae'n bosibl, fodd bynnag, ei bod yn cynnwys *nou* 'naw', yn ôl M. Haycock.⁵⁷

vii. *ucatritaut beantrident* Mae hyn yn ansicr iawn. Yr awgrym diweddaraf yw eiddo G. R. Isaac, sef darllen yma *ucam trintaut, beaut ri-d-ent* (*beawd rhy'th ynt*), h.y. 'uchaf Trindod, maent yn cael bod yn ddedydd yn dy feddiant di'.⁵⁸

viii. Mae *pucsaun* yn ffurf ferfol 1 un. gorberffaith 'caraswn'. Mae'n debyg ei bod yn wall am **pucasun*.⁵⁹

Atodiad: golygiad a chyfieithiad gan M. Haycock (*Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar* (Llandybïe, 1994), tt. 7–9):

Omnipotens auctor, ti dicones
adiam*r...

.....

Creawdwr hollalluog, ti y sawl a wnaeth

.....

Nit arcup betid, hi couid canlou -
Cet treidin guel ha guid -
T[i b]erdutou, ti guir****.

Ni fedr trigolion Cred amgyffred mewn cân glir, bersain –
Er i'r gwellt a'r gwydd draethu –
Dy ryfeddodau, dy...

Dicones Pater ha rimed presen;
Is abruid i cinimer:
Nis acup, nis arcup leder.

Fe wnaeth y Tad, drwy wyrth, y byd;
Anodd yw [mynegi] gymaint y [wyrth honno]:
Nid yw llenyddiaeth ysgrifenedig [ychwaith] yn ei
chynnwys [nac] yn medru ei hamgyffred.

Dicones Ihesu di elimlu []betid
a guirdou pan dibu:
Guoti a[t]paur oimer didu.

Fe wnaeth Iesu ar gyfer llu'r bobl fyd Cred
Â gwyrthiau pan ddaeth:
....atgyfodiad... iddynt...

54 *Thesaurus Paleohibernicus*, gol. W. Stokes a J. Strachan (Caergrawnt, 1901–03), II, t. 290; cf. R. Thurneysen, *A Grammar of Old Irish*, cyf. D. A. Binchy ac O. Bergin (Dulyn, 1946), tt. 240–41.

55 Williams, *Beginnings of Welsh Poetry*, t. 113. Gweler hefyd EGOW 24.

56 Williams, *Beginnings of Welsh Poetry*, t. 113; cf. *Legendary Poems from the Book of Taliesin*, gol. M. Haycock (Aberystwyth, 2007), t. 307; *Prophecies from the Book of Taliesin*, gol. eadem (Aberystwyth, 2013), t. 174.

57 *Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar*, t. 14.

58 'Naw Englyn y Juvencus, llinell 6c', SC, 34 (2000), 272–73.

59 Gw. EGOW 133, a chyfeiriadau, gan nodi nad yw Ifor Williams (*Beginnings of Welsh Poetry*, t. 115) yn honni mai ffurf amherffaith ydyw.

Gur dicones remedau[t] elbid a'n guorit, a'n guoraut: Ni gu[or] gnim molim Trintaut.	Yr hwn a wnaeth ryfeddod y ddaear A fydd yn ein hachub, a'n hachubodd [eisoes]; Nid gormod o lafur yw moli'r Drindod.
--	---

It clu[i]s, in ban[n] i ciman guorsed ceinmicun ucnou ran, ucatritaut beantrident...	Yn hygryw [ac] yn uchel yn yr orsedd berffaith Gadewch inni foli'r naw rhan uchel,
--	--

It cluis, it humil in haraut celmed rit pucsaun mi di Trintaut, Gurd meint i comoid, i molaut.	Yn hygryw [ac] yn ostynedig ar ffurf gweddi gywrain Y dymunaswn i [gyflwyno] i'r Drindod, Yn gymesur â'i gallu, ei moliant.
--	---

Rit ercis d[i]raut in adaut presen piouboi int groisau, In ungueid guoled Trintaut.	Y mae [Duw] wedi ymbil ar y dorf yn nhrigfan y byd Y bo Efyddynt yn dwyn croes, Gyda'i gilydd, i barchu'r Drindod.
---	--

Un ha med ha puil ha per: Uuc Nem, is Nem, int couer, Nit georgnim molim map Meir.	Yr Un â gallu, a doethineb ac awdurdod: Uwch Nef, is Nef, yn llwyr, Nid gwaith gormodol [yw] moli mab Mair.
--	---

7. FFON FAGL PADARN SANT

Golygiad: I. Williams, 'An Old Welsh Verse', *Cylchgrawn Llyfrgell Genedlaethol Cymru*, 2 (1941), 69–75 (= I. Williams, *The Beginnings of Welsh Poetry*, gol. R. Bromwich, ail olygiad (Caerdydd, 1980), 181–89).

Amdinnit trynit trylenn.
Amtrybann teirbann treisguenn.
Amcen creiriou gurth Cyrrguenn
Amdifuys daul bac Patern.

Nodiadau: Derbyniwyd golygiad I. Williams gan M. Haycock,⁶⁰ a gyfieithodd y darn fel hyn:
Y mae'r [ffon] dra gloyw, dra amddiffynnol, yn cynnig lloches;
Y mae ei nerth sanctaidd yn [cwmpasu] ... tair rhan y byd.
Gwahanol yw'r creiriau [eraill] o'u cymharu â Chyrwen,
Rhodd rhyfeddol [oedd] ffon Padarn.

Gweler hefyd LVG 120–22 sy'n pwyso ar waith Haycock. Yn ddiweddar trafodwyd y darn bychan hwn gan P. Russell,⁶¹ a awgrymodd ddehongliad amrywiol o'r ddwy linell gyntaf. Awgrymodd Russell adfer *amtrinityn* lle *amdinnit*, gan dybio bod copiyydd wedi camddarllen ei gynsail. Yna byddai'r llinellau yn golygu 'the very bright all-woven tunic excercises [or

⁶⁰ *Blodeugerdd Barddas o Ganu Crefyddol Cynnar*, t. 243.

⁶¹ 'The englyn to St Padarn Revisited', *CMCS*, 63 (Haf 2012) 1–14.

‘Let the ... tunic exercise...’] / holy power around a lofty cross [or ‘around a top of a cross’] (cyferbynnwr I. Williams, ‘much accomplishing, much loved, it gives protection (/), its holy power reaching the limits of three continents’). Mae pob gair yn y llinellau yn *hapax*, ac o ganlyniad mae’n rhaid i’r dehongliad fod yn ddamcaniaethol. Mae gweddill y darn yn eithaf clir (*Cyrrguenn* yw enw ffagl Padarn Sant).

ATODIAD

BRAINT TEILO

Golygiad: W. Davies, ‘Braint Teilo’, *B*, 26 (1974–76), 123–37 (tt. 134–36). Mabwysiadwyd rhai darlleniadau newydd o eiddo Paul Russell (gw. isod).

Rhan I

a) Lymma y cymreith ha bryein eccluys Teliau o Lanntaf a rodes breenhined hinn ha touyssocion Cymry yn trycyguidaul dy eccluys Teliau hac dir escip oll gueti ef, amcytarnedic o audurdaut papou Rumein, y holl cyfreith didi hac dy thir hac di dair, ryd o bop guasanaith breennin bydau, heb mair, heb cyghellaur, heb cyhoith dadlma y meun gulat hac ny dieithyr, heb luyd, heb gauayl, heb guylma.

b) Y cyfreith idi y hollaul, o leityr o latrat, o treis, o dynnyorn, o cynluyn hac o losc, o amryson can guayt a heb guayt, y dirwy hay camcul yndi didi yn hollaul, o dorri naud ynn lann hac yn dieithyr lann, o rachot ynn luhyn hac yn dieithyr luhyn, o cyrch y pop mynnic ar tir Teliau, hay guir hay braut dy lytu yr ecluys y gundy Teliau ynn Lantaf hac ny lys;

c) dufyr ha guell hae choyt ha mays yn cyfrytin dy lytu Teliau, cyfnofut ha bathoriayth ynn Lanntaf, hac aperua ar dir Teliau dyr loggou a discynno ny thir y pop mynnic yt uoy.

Rhan II

Ryd rac brennin a rac paup namyn dy Teliau a dy eccluys Lantam ha dy escyp, har mefyl har sarhayt har cam har ennuet a gunech brennhin Morcannhuc hay gur hay guas dy escop Teliau hac dy gur hac dy guas, dyuot brennhin Morcannhuc y gundy Teliau yn Lanntaf dy gunethur guir ha cyfreith ha diguadef braut di am y cam a diconher dy escop Teliau ha dy gur ha dy guas. Y thir hay dayr dy luyd, dy uuner, di gauayl, ha pop cyfreith a uo dy brennin Morcannhuc yn lys ou bot oll yn hollaul dy escop Teliau ny lys yntou. Hay bot yn *melldicetic hac yn yscumunetic *y neb a torro hac ay dimanuo y bryeint hunn, hac ef hay plant guety ef. Hynn bendicetic hac ef hay plant ay enrydedocao y breint hunn hac ay catvy AMEN.

Nodyn: Dangosodd W. Davies (‘Braint Teilo’) fod dwy ran i’r testun. Dyddia’r rhan gyntaf i 1110 × 1129 a’r ail ran i 950 × 1090.⁶² Mae cyfieithiad Saesneg gan W. Davies.⁶³ Nid

62 Ond nodwr nad yw J. R. Davies, *The Book of Llandaf and the Norman Church in Wales* (Woodbridge, 2003), tt. 68–70, yn sicrhau hyn. Mae’n cynnig dyddiad cyfansoddi o 1023 × 1033, ac yn credu y gall y ddwy ran ddyddio o’r un cyfnod. Cf. Rodway, *Dating Medieval Welsh Literature*, t. 11.

63 ‘Braint Teilo’, tt. 136–37.

oes dim problemau gramadegol anodd yn y testun (LVG 123–34). Trafodwyd agweddau cyfreithol a hanesyddol gan W. Davies.⁶⁴

Yn ddiweddar, mae'r Athro Paul Russell wedi ymgymryd ag astudiaeth newydd ar *Fraint Teilo* a fydd yn cael ei chyhoeddi maes o law.⁶⁵ Mae dwy agwedd ar ei waith yn hynod o bwysig o safbwynt yr astudiaeth o Hen Gymraeg. Yn gyntaf, mae wedi cynnig rhai darlleniadau newydd. Ar ôl i'r testun gael ei gopïo i'r llawysgrif yn hanner cyntaf y ddeuddegfed ganrif, fe'i haddaswyd gan lawiau diweddarach trwy ddileu llythrennau, ychwanegu llythrennau, newid llythrennau ayb. er mwyn moderneiddio'r iaith. Nid yw pwrpas yr addasu hwn yn eglur: efallai, fel yr awgrymodd yr Athro Dafydd Johnston, ei bod yn arfer darllen y testun yn uchel ar achlysuron arbennig, a bod yr addasu'n ganllaw i ddarllenwyr canrifoedd diweddarach. Ceisiodd Gwenogvryn Evans adfer y testun gwreiddiol yn ei argraffiad o Lyfr Llandaf, ond nid oedd yn gallu darllen y gwreiddiol ym mhob un achos. Gyda help technoleg fodern, mae'r Athro Russell (sy'n cydnabod cymorth Ms Myriah Williams yn hyn o beth) wedi llwyddo i adfer mwy o'r testun.

Yr ail agwedd ar ei astudiaeth sy'n bwysig yma yw ei gasgliadau am berthynas y testun Cymraeg â'r fersiwn Ladin sydd yn ei ragflaenu yn y llawysgrif. Barn Wendy Davies oedd bod y fersiwn Ladin yn gyfieithiad o'r fersiwn Gymraeg, ond mae'r Athro Russell yn dadlau mai fel arall yr oedd hi. Os felly, mae'r dyddiadau a gynigiwyd gan Wendy Davies a John Reuben Davies ar sail ffactorau hanesyddol yn berthnasol i'r fersiwn Ladin, nid y cyfieithiad Cymraeg. Gall yr olaf, felly, fod mor ddiweddar â chanol y ddeuddegfed ganrif.

ENGHRAIFFT O GYMAL FFIN YN LLYFR LLANDAF

Golygiad: *The Text of the Book of Llan Dâv*, gol. J. Gwenogvryn Evans a J. Rhys (Rhydychen, 1893), t. 146.⁶⁶ Ychwanegais atalnodi, rhaniadau geiriau a phriflythrennau. Argreffir geiriau Lladin yma mewn llythrennau du.

Finit illius est.⁶⁷ O aper Finnaun Doudec Seint yn Linn Syuadon ar hyt yr Guuer dy uinyd bet Lycat yr Finnaun dy penn claud Lyuarch Hen. Ar hyt ir claud bet pan discyn yn Lyfni, ar y hit dir guairet bet y Pen Brynn Eital, **ad sinistram**⁶⁸ trus dipen y bryn di blain nant Tael, ar hyt yr nant bet Lyfni. Lyfni yny hit bet y lynn, ar hyt yr lynn bet aper⁶⁹ Finnaun y Doudec Seint.

64 'Braint Teilo'. Gweler hefyd yr eirfa ddefnyddiol o dermau cyfreithol Cymraeg Canol am y termau sy'n cael eu defnyddio yma yn *The Welsh King and His Court*, gol. T. M. Charles-Edwards, M. E. Owen a P. Russell (Caerdydd, 2000), tt. 561–75. Am *mair*, gweler McKee, *Cambridge Juvenius*, tt. 528–29. Am *y diruy hay camcul*, gweler A. Falileyev, 'Old Welsh *y diruy hay camcul* and Some Problems Related to Middle Welsh Legal Terminology', *Celtica*, 24 (2003), 121–28.

65 '*Priulegium Teiliaui and Braint Teilo*' (i ymddangos). Diolchaf yn fawr i'r Athro Russell am adael imi weld drafft o'r gwaith pwysig hwn.

66 Ymhellach ar y cymal ffin hwn, gw. P. Sims-Williams, 'The Provenance of the Llywarch Hen Poems: A Case for Llan-gors, Brycheiniog', *CMCS*, 26 (Gaeaf 1993), 27–63 (tt. 51–54).

67 Lladin: 'hwn yw'r ffin'.

68 Lladin: 'i'r chwith'.

69 Darlleniad llsggr.: *oper*.

IV : *Geirfa*

abalbrouannou ell. 'afalau breuant'
[ab]guidaur eb. 'gwyddor'
abruïd ans. 'afrwydd, anodd'
acup b. pres. 3 unig. 'achub'
achmonou ell. 'gaflau, ffyrchau'
ad ardd. 'at, i'
adaut eg. 'safle, lle, trigfan'
adi[amor p...] gw. uchod
aed bid b. pres. 3 un. 'cyrraedd'
amcen ans. 'amgen, gwahanol'
amcib(f)ret eg. 'lled, amgyffred'
amcytarnedic ans. 'wedi'i gadarnhau'n sicr'
amdinnit b. pres. 3 un.? gorch. 3 un.? 'amddiffyn, amddiffynned (?)'
amdifuys ans. 'anferth, ofnadwy, rhyfeddol, amddiffwys'
amgucant b. gorff. 3 llu. 'ymrysonasant am'
amraud eg. 'meddwl, bwriad'
amryson egb. 'ymryson'
amser cys. 'pan, amser'
amtanndi ardd. 3 un. b 'amdani'
an 'a'n'
anu eg. 'enw'
anutonau, anutonou ell. 'anudonau'
aper egb. 'aber'; ll *aperou* 'aberoedd'
aperth egb. 'aberth'
aperua eb. 'glanfa, hafan, aberfa'
arcimeir ardd. 'cyferbyn â'
arcup b. pres. 3 un. 'dengys' (?, *hapax*)
argant eg. 'arian'
aries eb. 'Aries, yr Hwrdd'
atar ell. 'adar'; gw. *eterinn*
audurdaut egb. 'awdurdod'
aur eb. 'awr'

- bacl* eb. 'ffon, bagl'
bahell eb. 'bwyall'
bathoriayth eg. 'lle i fathu arian'
be b. amherff. dib. 3 un. 'byddai'
beantrident gw. uchod
bendicetic ans. 'bendigedig'
bet gw. *bihit*
betid eg. 'bedydd'
bichan ans. 'bychan'
bichet gw. *bihit*
bid b. pres. arferol 3 un. 'bydd'
bihit, bichet, bet ardd. 'hyd at'
bis eg. 'bys'
bloidin eb. 'blwyddyn'
boi b. pres. dib. 3 un. 'bo'
braut eb. 'Dydd Brawd, Dydd y Farn'
breennin, brenn(h)in eg. 'brenin'; llu. *breenhined*
breint, bryein(t) egb. 'braint'
breni eb. 'pen blaen llong'
bronnbreithet ell. 'bronfreithod'
brut ans. 'brwd'
bu b. gorff. 3 un. 'bu'
bydaul ans. 'bydol'
- calaur* egb. 'crochan'
canam b. pres. myn. 1 un. 'canaf'
canlou ans. 'golau a phersain, golau ei gân (?)'
cant⁽¹⁾ rhif. 'cant'
cant⁽²⁾ ardd. 'gan'
cás eg. 'casineb'
catvy b. 3 un. pres. dibynnol 'cadwo'
cecinet ell. 'sgrechod y coed'
ceenn eg. 'lliw porffor wedi'i wneud o ryw bysgodyn porffor'
cefel eg. 'ceffyl'
cein ans. 'cain, teg, da'
ceinmicun b. pres. myn. 1 llu. (?) 'anrhydeddwn, canmolwn'
ceintiru eg. 'cefnder'

ceis b. 2 gorch. 'ceisia'
cellell eb. 'cyllell'
celmed ans. 'celfydd'
cen cys. 'er'
cenetl eb. 'cenedl'
ceng eg. 'cefn'
cephitor b. pres. amhers. 'ceir'; cymh. *chepi*, *ci* b pres. 2 un. 'cei'
cet cys. 'er'
ceus b. pres. myn. 3 un. (?) 'sieryd (??)'
chepi gw. *cephitor*
ci gw. *cephitor*
cihitun, *cihutun* ardd. 'hyd'
cihun(n) ans. (*hapax*) 'cyfartal'
cimadas ans. 'cyfaddas, addas'
ciman⁽¹⁾ ans. 'cyfan'
ciman⁽²⁾ eb. 'cynulliad, cymanfa'
cimer eg. 'cymer, cyflifiad'
cinimer eg. 'cynifer'
cinnit cys. 'er na(d)'
circhl eg. 'cylch'
cisemic ans. 'cyntaf'
claur eg. 'clawr'
clorion ell. 'cloriau'; gw. *claur*
cluis ardd. 'hyglyw (??)'
coilam b. pres. 1 un. 'coeliaf'
comoid eg. 'cyfoeth'
coueiddid eb. 'cwmni'
couer ans. 'cyfan'
coid eg. 'cerdd, cywydd'
c(h)oyt ell. 'coed'
creaticaul ans. 'creadigol'
creirriou ell. 'creiriau'
cuinhaunt b. pres. 3 llu. 'galarant, cwynant'
cusam b. pres. myn. 1 un. 'siaradaf (?); cusanaf (?)'
cyfnofut egb. 'cyfnewid'
cyfreith, *cymreith* eb. 'cyfraith'
cyfrytin ans. 'cyffredin'

cyhoith ans. 'cyhoeddus'
cymreith eb. 'cyfraith'
Cymry eb. 'Cymru'
cynluyn eg. 'cynllwyn'
Cyrrguenn enw ffon fagl Padarn Sant

dadlma eg. 'llys, areithfa'
dair, dayr eb. 'daear'
dam ardd. 'am'
daul eg. 'cyfran'
deccolion ell. 'degolion'
degion ell. 'dynion da'
deruid b. pres. 3 un. 'derfydd'
di ardd. 'i'
dibid b. pres. myn. 3 un. 'daw'
dibu b. gorff. 3 un. 'daeth'
dicones b. gorff. 3 un. 'gwnaeth'; *diconetent* b gorff. 3 llu. godd.
 (?)'gwnaethpwyd nhw; *diconher* amhers. pres. dib. 'gwnelel'
did eg. 'dydd'
Did Braut 'Dydd y Farn'
didu ardd. 3 llu 'iddynt'
dieithiyr, dieythyr ardd. 'y tu allan i, oddi allan i, y tu hwnt i'
diguadef b. 'dioddef'
diguedham ans. 'diwethaf'
diguormechis b. gorff. 3 un. 'ychwanegodd'
dimanuo b. 3 un. pres. dib. 'difenwo'
dinaut eg. 'pibell'
diprotant b. pres. 3 llu. 'difrodant'
discirr ardd. 'cyffredin, tlawd'
dissuncgnetic ans. 'wedi sugno allan, wedi draenio'
diued eg. 'diwedd'
dometric ans. 'dofedig'
dou rhif. 'dau'
douceint rhif. 'deugain'
dubeneticion ans. ll 'wedi'u torri i ffwrdd'
dynnyorn eg. 'dynladdiad, llofruddiaeth'
dyuot b. 'dod'

ec(c)llys eb. ‘eglwys’
edil eb. ‘braich aradr, haeddel’
egid b. pres. myn. 2 un. ‘ei’
eircimeir ardd. ‘cyferbyn â’
elbid egb. ‘y byd, elfydd’
Elcu enw personol ‘Elgu’
elimlu eg. ‘llu mawr’
[e]mellidetic ans. ‘melltigedig’
emedou ell. ‘efydd’; gwelir *emid*
emid eg. ‘efydd’
emmi guollig b. pres. 3 un. (*hapax*) ‘rhwystra’ (?)
enep eg. ‘wyneb’
enmeituou ell. ‘arwyddion, amneidiau’
ennuet eg. ‘niwed’
enrydedocao b. 3 un. pres. dib. ‘anrhydeddo’
enuein ell. ‘enwau’; gw. *anu*
erchim b. ‘erchi, gofyn, hawlio’; cymh. hefyd *ercit* b. gorch. 3 un.; *ercis* b gorff.
3 un.
ercis gw. *erchim*
ertcit gw. *erchim*
erguid ardd. ‘oherwydd’
esceir eb. ‘esgair, braich’
escop eg. ‘esgob’; llu. *escip*, *escyp*.
etem eg. ‘edau’

faut ebg. ‘ffawd’
franc eg. ‘milwr hur, Ffranc’
fruinn egb. ‘ffrwyn’
funiou ell. ‘rhwymau’

gaem eg. ‘gaeaf’
gauayl egb. ‘gafael’
Gelhig enw personol ‘Gelly’
grefiat eg. ‘gweithred deitl’
groisau ans. ‘parhaus’
guac, *quac* ans. ‘gwag’
guar ardd. ‘ar, dros’

guardam b. pres. 1 un. 'chwarddaf'
guarphenn eg. 'gorffen'
guasanaith eg. 'gwasanaeth'
guayt eg. 'gwaed'
gueid eb. 'gwaith'
gueith eg. 'gwaith'
guel, guell eg. 'glaswellt, porfa'
gueleri e. 'calendr o wyliau crefyddol'
guetid b. pres. 3 un. perth. 'a sieryd, sy'n siarad'
guetig adf., ardd., cys. 'wedi'; gweler *quotig*
guid e. 'coed, gwŷdd'
guir ans. 'gwir'
*guird***** gw. uchod
guirdou ell. 'gwyrthiau'
guithennou ell. 'gwithiennau'
guithlaun ans. 'dig, cynddeiriog'
gulat eb. 'gwlad'
guoceleseticc ans. 'wedi gogleisio'
guoled b. 'encilio, osgoi'
guollung b. 'gollwng'
guor ardd. 'ar, dros'
guoraut b. gorff. 3 un. 'gwaredodd'; *guorit* b. pres. 3 un.
guorcosam b. pres. 1 un. 'siaradaf' (?)
guorfrit eg. 'ychwanegiad'
guorgnim eg. 'llafur caled'
guorit gw. *guoraut*
guormod ans. 'gormodol'
guorsed egb. 'gorsedd'
gotcapaur gw. uchod
quotig ardd. 'wedi'; cymh. hefyd *gueti, guety*
gur eg. 'gŵr, dyn'
guragun b. gorch. 1 llu. 'gwnawn'
gurmaur ans. 'mawr iawn'
gurt, gurth ardd. 'wrth'
gurth gw. *gurt*
gurthet = *gurthret* (?) b. pres. myn. 3 un. 'rhed yn erbyn' (gw. uchod)
gurt-trichiti b. pres. myn. 2 un. 'penderfyni'

gurtum eg. 'cynnydd'

guylma eb. 'gwyliad'

ha⁽¹⁾ cys. 'a(c)'

ha⁽²⁾ ardd. 'o'

ha⁽³⁾ geiryn perthynol 'a'

hac(c)et cys. 'ac felly'

hai geiryn perthynol 'a'

hair eb. 'rhyfel, brwydr'

ham eg. 'haf'

han ans. 'gwahanol, arall'

hanaud ardd. 3 un. gwr. 'ohono'

hanther eg. 'hanner'

haraut [llasgr. *hared*, gw. *uchod*] egb. 'cân, pennill, araith'

hatbid b. pres. myn. 3 un. 'diflanna'

he[i]tham eg. 'eithaf'

henoid adf. 'heno'

hep ardd. 'heb'

heruid ardd. 'oherwydd'

hestaur egb. 'hestor', ll *hestoriou*

hi ardd. 'i, yn (?)'

hin(n) rhagenw 'hyn'

hinham eg. 'pennaeth, arglwydd'

hinnith, hinnuith rhagenw 'hwnnw, hynny'

hinnuith gw. *hinnith*

hir, hiri (?) ans. 'hir'

hiri gw. *hir*

hit cys. 'hyd, tan'

hithou, ithou rhagenw 'hithau'

ho gw. *o*

hol ans. 'oll'

hou cys. 'oherwydd'

hoys b. pres. myn. 3 un. 'oes'

humil ans. 'gostyngedig'

hunnuith rhagenw 'honno'

i⁽¹⁾ rhagenw meddiannol 'ei'
i⁽²⁾ ardd. 'yn'
iben b. amh. 1 llu. (?) 'yfem'
imguodant b. gorff. 3 llu. 'dywedasant'
immit cel b. pres. 3 un. 'cuddia'
in⁽¹⁾, *i* ardd. 'yn'
in⁽²⁾ adf. 'yna'
in⁽³⁾ geir. adf., = *int* 'yn'
inbann gw. uchod
int geir. adf. 'yn'
Iob enw personol 'lau'
ir⁽¹⁾ ban. 'y(r)'
ir⁽²⁾ cys. / ardd. 'y(r)'
ir⁽³⁾ ardd. 'er'
is⁽¹⁾ b. 3 un. pres. 'yw'
is⁽²⁾ ardd. 'is'
isid, issid b. pres. myn. perth. 'sydd'
issem gw. uchod
issid gw. *isid*
it geir. adf. 'yn'
ithou gw. *hithou*

lann eb. 'llan'
Lanntaf enw lle 'Llandaf'
latrat eg. 'lladrad'
lau eb. 'llaw'
leder ell. 'llythyron'
leguenid eg. 'llawenydd'
leityr eg. 'lleidr'
les eg. 'lles'
leteinepp eg. 'tudalen, arwyneb'
licat egb. 'llygad'
liein eg. 'lliain'
liu eg. 'lliw'
Liuit enw personol 'Lywyd'
loc eb. 'lle'
loggou ell. 'llongau'

losc eg. 'llosg'
loyr eb. 'lleuad, lloer'
luidt, luith eg. 'llwyth'
luhyn eg. 'llwyn'
lymma 'dyma'
lys egb. 'lys'
lytu eg. 'llu, mintai, cymuned'
luyd eg. 'llu, byddin, y weithred o fyddino'

maharuin eg. 'maharen, hwrdd'
map eg. 'mab'
maur ans. 'mawr'
maut egb. 'bawd'
mays eg. 'maes'
med⁽¹⁾ eg. 'medd'
med⁽²⁾ eg. 'awdurdod, meddiant'
medichat e. (*hapax*) 'rheolaeth'
Meir, Mer enw personol 'Mair'
mefyl eg. 'mefl, gwarth'
mein ans. 'main'
meint egb. 'maint'
Meir, Mer enw personol 'Mair'
menntaul eb. 'mantol'
Mer gw. *Meir*
mi⁽¹⁾ rhagenw 'mi'
mi⁽²⁾ rhagenw 'fy'
minn⁽¹⁾ e. (*hapax*) 'corun'; ll *minnou*
minn⁽²⁾ b. pres. 3 unig. 'myn'
mod adf. 'sut'
moi ans. 'mwy'
molaut eg. 'molawd, moliant'
molim b. 'moli, canmol'
mynnic eg. 'llecyn, man'

na geiryn negyddol 'na(c)'
nacgenei gw. uchod

nam⁽¹⁾ eg. 'naf, arglwydd'
nam⁽²⁾ 'ond, namyn'
nammui adf. 'yn unig'
nat rhagenw perthynol negyddol 'na(d)'
naud egb. 'nawdd'
naunecant e. 'cylch o bedair blynedd ar bymtheg'
nem egb. 'nef'
nemheunaur (?) 'yn fuan, o gwbl'
nep(*p*) rhag. 'neb, dim'
ni geiryn negyddol 'ni(d)'
nimer egb. 'nifer'
nis geiryn negyddol + rhagenw mewdol 3 un. 'nis'
nit⁽¹⁾ geiryn negyddol 'ni(d)'
nit⁽²⁾ b. pres. myn. 3 un. negyddol 'nid yw'
nos eb. 'nos'
nouel ans. 'gloyw'
nouidligi ans. 'newydd fwrw llo'

o, ho ans. 'o'
oid b. amherff. 3 un. 'oedd'
ois eb. 'oes'; ll *oisou*
oit egb. 'amser, cyfnod, lle, oed'
oith rhif. 'wyth'
oll ans. 'holl'; gw. *hol*

pa rhagenw 'pa'
pan⁽¹⁾ cys. 'pan'
pan⁽²⁾ cys. 'o ba le'
pard, part, parth eg. 'rhan, parth'
patel eb. 'padell'
Patern enw personol 'Padarn'
paup rhagenw 'pawb'
pbetid gwall am *betid*
ped eg. 'peth'
pel ans. 'pell, hir'
per eg. 'pennaeth, arglwydd'
petguar rhif. 'pedwar'

petguared, *petguarid* rhif. 'pedwerydd'
pi rhagenw 'pa'
pimp rhif. 'pump'
pimphet rhif. 'pumed'
piouboi 'sydd biau'
presen ebg. 'byd'
prinit b. pres. 3 un. 'pryna'
pucsaun [darll. *pucasun*?] b gorberff. 'caraswn'
puil ebg. 'pwyll'

quac gw. *guac*

rann eb. 'rhan'
remedaut eg. 'rhyfeddod'
retec b. 'rhedeg, cwrs'; *retit* b. pres. 3 un.
ri geiryn rhagferfol sy'n dynodi'r amser perffaith, neu bosibiliad
(Cymraeg Canol *rhy*)
rimed eg. 'rhyfeddod'
rit = *ri* + rhagenw mewnol 2 un.
rodes b. gorff. 3 un. 'rhoddodd'
rodesit b. gorff. 3 un. 'rhoddodd'

salt e. '*saltus Lunae*, naid y lleuad'
scribl e. 'sgrwpl'
seraul ans. 'serennog'
serenn, *sserenn* eb. 'seren'
sich ans. 'sych'
such, *suh* eb. 'swch aradr'

tagc eg. 'heddwch, tangnefedd'
tal eg. 'talcen'
tarnetor b. pres. amhers. 'cyfrifir'; cymh. *tarnher* pres. dib. amhers. 'cyfrifer';
pres. myn. 2 un. *terni* 'cyfrifi'
teirban e. 'tair rhan (y byd)' (?)
Teliau enw personol 'Teilo'
telu eg. 'teulu'
teneu ans. 'tenau'

termin eg. 'ffin'

teu ans. 'tew'

ti rhagenw 'ti'

tibe[]*rdutou* gw. uchod

Tir Telih enw lle 'Tir Telych'

torr eb. '?bol; ?cledr y llaw'

touyssocion ell. 'tywysogion'

tra ardd. 'tra'

trean rhif. 'traean'

treidin b. amh. 3 llu. 'traethent'

treis egb. 'trais'

treisguenn e. 'grym sanctaidd (?)'

trintaut eb. 'trindod'

tritid, triti trefnolyn 'trydydd'

troi ardd. 'trwy'

trui ardd. 'trwy'

trumm ans. 'trwm'

trus ardd. 'dros'

trycyguidaul ans. 'tragwyddol'

trylenn e. 'noddfa, amddiffyn' neu ans. 'caredig iawn'

trynit ?? gw. uchod

Tutbulc enw personol 'Tudfwlch'

Tutri enw personol 'Tudri'

ucatritaut gw. uchod

ucnou gw. uchod

ui eg. 'wy'

uith rhif. 'wyth'

un rhif. 'un'

unolion ell. 'unol'

untaut eg. 'undod'

urd eb. 'rhes, urdd'

uuc ardd. 'uwch'

y ban. 'y'

yscumunetic ans. 'wedi ei ysgymuno, ysgymun, ysgymunedig'

Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol

Y Llwyfan
Heol y Coleg
Caerfyrddin
SA31 3WQ

www.colegcymraeg.ac.uk

Llawlyfr Hen Gymraeg

ISBN 978-1-9106995-8-4

9 781910 699584